

หลัก ศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

หลักศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

หลักศาสนา

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน)
หลักศาสนา.--พิมพ์ครั้งที่ 2.--
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543
73 หน้า
I. ชื่อเรื่อง

ISBN 974-580-870-9

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ
พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๓ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก พระจิน หงสกุล
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๕ หมู่ ๓ ถ.สุขาภิบาล ๑
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล
จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๘๐๐-๒๓๗๗๓-๕, ๘๘๘-๒๘๓๐

คำนำ

พระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตลอดถึงพระธรรมเทศนา และพระโอวาทของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ที่ประทานแก่พุทธศาสนิกชนในโอกาสต่าง ๆ นั้นเต็มไปด้วยเนื้อหาสาระที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะธรรมแต่ละข้อแต่ละเรื่องที่ทรงแสดงนั้น ทรงวิจยวิจารณ์ทั้งในเชิงอรรถและในเชิงพยานะอย่างละเอียดถี่ถ้วน ให้เกิดอรรถรสในทางธรรม ตลอดถึงทรรศนะที่แปลกใหม่ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจยิ่ง

เพราะฉะนั้น งานพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช จึงมีคุณค่าต่อการศึกษาทั้งในด้านที่เป็นการศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาเชิงปริยัติ และในด้านการศึกษาเพื่อการปฏิบัติ

ในโอกาสที่ทรงบำเพ็ญกุศลคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๔๑ วัดบวรนิเวศวิหารจึงได้เลือกบทพระนิพนธ์เรื่อง **หลักศาสนา** ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งในเชิงปริยัติและเชิงปฏิบัติ มาจัดพิมพ์ถวายเพื่อทรงแจกเป็นธรรมบรรณาการ

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๔๑

สารบัญ

ธัมมะ หรือ ธรรม	๑
ความหมายของธรรมและสังขละ	๑
อริยสังข ๔	๕
ศาสนธรรม	๘
ศาสนา	๙
ศาสนธรรมและธรรมวินัย	๙
ความหมายของศาสนา	๑๐
ปริยัติ	๑๓
ปริยัติศาสนา	๑๓
สังคายนา	๑๕
การสวดมนต์	๑๖
ปริยัติธรรม - พระไตรปิฎก	๑๖
ปริยัติภายนอก - ปริยัติภายใน	๑๗
การประกาศพระพุทธศาสนา	๑๙
อาการสอนของพระพุทธเจ้า	๑๙
ปาฏิหาริย์	๒๓
ปฏิสัมภทา ๔	๒๖
เวสัชชญาณ ๔	๒๖
พุทธจริยา ๓	๒๗

ปฏิบัติหรือภาวนา	๒๘
ความหมายของปฏิบัติและภาวนา	๒๘
วินัยกับศีล	๓๐
พระโอวาท ๓ กับไตรสิกขา	๓๕
กิจที่พึงทำในอริยสัจ ๔ - ปริณญา	๓๖
ความหมายของทุกข์	๓๗
กิจในพระพุทธานุศาสนนา	๔๐
ปหานะ การละ	๔๓
สังฆิการณะ การทำให้แจ้ง	๔๕
อุปสมานุสสติ	๔๘
หลักใหญ่ในการปฏิบัติธรรม	๕๑
ภาวนา	๕๕
ความหมายของภาวนา	๕๕
สังฆคุณ ๔	๕๕
อธิปไตย ๓	๕๖
ปฏิบัติ	๖๕
ความหมายของปฏิบัติ	๖๕
ทิวฏฐิปฏิบัติ	๖๘
โยนิโสมนสิการ	๖๘
มนฐานุเปกขิตา	๖๙

หลักสูตร

หลักศาสนา

ธัมมะ หรือ ธรรม

คำว่า **ธัมมะ** หรือ **ธรรม** นี้ไม่ใช่เป็นภาษาไทย แต่เป็นภาษาบาลี หรือจะเรียกว่าเป็นภาษาพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรียกก็ได้ และในภาษาไทยได้รับคำนี้มาเป็นภาษาไทย คำนี้พระอาจารย์ได้อธิบายไว้มาก แต่โดยมูลของศัพท์ที่เรียกว่า “**ธาตุ**” ก็มีเพียงว่ามาจากธาตุ คือมูลศัพท์ที่เรียกว่าธาตุนั้นว่า **ธะ** ที่แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ หรือ **ธา** ที่แปลเช่นเดียวกัน แต่ว่าการอธิบายความได้อธิบายไว้หลายนัยะ ในที่นี้จะนำมาแสดงแต่เพียงบางนัยะที่พระอาจารย์ได้อธิบายไว้ ตั้งต้นแต่ความหมายรวม ๆ ว่า **ทรงไว้** หรือ **ดำรงไว้ ทรงอยู่** หรือ **ดำรงอยู่** ซึ่งตัวเองหรือลักษณะของตัวเอง และจะดำรงไว้หรือทรงไว้ไว้อย่างไรนั้น หรือว่าซึ่งอะไรนั้นซึ่งเป็นอธิบายแถมเข้ามาอีก ก็สุดแต่ความหมายที่นำไปใช้ในที่นั้น ๆ เพราะคำว่าธัมมะนี้ได้มีการใช้อย่างกว้างขวาง

จนถึงเหมือนอย่างคำว่า สิ่ง ในภาษาไทย คือมาใช้ว่าสิ่งนั้นบ้าง สิ่งนี้บ้าง ทุก ๆ อย่างเหมือนเป็นสิ่งไปทั้งนั้น และเมื่อสรุปเข้ามาแล้วก็กล่าวได้ว่า มุ่งถึง**สัจจะ**ที่เราแปลกันในภาษาไทยว่า **ความจริง** แต่ตามศัพท์สัจจะนั้นก็คือสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เป็นอยู่ ก็คล้าย ๆ กับมูลศัพท์ของคำว่าธัมมะ ที่แปลว่าทรงหรือดำรงนั่นเอง เพราะว่าสิ่งใดที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็มิอยู่หรือเป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ดำรงอยู่ และก็เรียกสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ว่า ธรรม หรือ ธัมมะ เรียกสิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ว่าสัจจะซึ่งคำไทยเราแปลว่าความจริง เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงนั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ และสิ่งที่เป็นจริงคือมีอยู่ดำรงอยู่นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ดังกล่าวนี้ด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่อันได้แก่สัจจะคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่อันเป็นความจริงนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อ**ธัมมะ**หรือ**สัจจะ**มีความหมายดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีกาลเวลาเป็น **อกาลโก** ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือเหนือกาลเวลา ที่เราแบ่งกาลเวลาออกเป็นอดีตบ้าง ปัจจุบันบ้าง ภายหน้าบ้าง ถ้าหากว่าขึ้นอยู่กับกาลเวลา เช่นชีวิตร่างกายของเราทั้งหลายนี้ ก็จะต้องมีเกิดมีดับ ที่เกิดดับมาแล้วก็เป็นอดีต เกิดดับอยู่ก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดดับต่อไปข้างหน้าก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้นชีวิตร่างกายอันนี้จึงมิใช่เป็นสิ่งที่ทรงอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ ต้องเกิดดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงไม่เป็น

สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่เสมอไป ต้องกลับไม่มี ต้องกลับไม่เป็น อย่างเดียวกันเป็นเดียวกันนี้ คือเราทุกคนก็มีชีวิตมีร่างกายที่มีชีวิตอยู่นี้ และในที่สุดชีวิตร่างกายนี้ก็ดับดับ มีก็เป็นไม่มี เป็นก็เป็นไม่เป็น แต่ว่าธัมมะหรือสังขจะนั้นอยู่นอกกาลเวลาดังกล่าว เพราะเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ ไม่เกิดดับไม่เปลี่ยนแปลง หรือเป็นสังขจะคือมีอยู่หรือเป็นอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลงทุกกาลสมัย **ธัมมะหรือสังขจะนี้ จึงทรงอยู่ดำรงอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป** โลกคือสิ่งทั้งหลายตลอดถึงคนและสัตว์ทั้งหลายในโลก จะบังเกิดขึ้นจะดับไปอย่างไรก็ตาม ธัมมะหรือสังขจะดังกล่าวก็หาเกิดขึ้นดับไปตั้งนั้นไม่ คงทรงอยู่ดำรงอยู่มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเองจึงได้ตรัสไว้ใน**ธรรมนิยามสูตร** มีใจความว่า “**ธาตุ**นั้นตั้งอยู่เป็น**ธรรมจลิตี** ความตั้งอยู่แห่ง**ธรรม** เป็น**ธรรมนิยาม** ความกำหนดแน่แห่ง**ธรรม** พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม **ธาตุ**นั้นคือ**ธรรมจลิตี** ความตั้งอยู่แห่ง**ธรรม** **ธรรมนิยาม** ความกำหนดแน่แห่ง**ธรรม** ก็คงตั้งอยู่ แต่พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้**ธาตุ**นั้น คือ**ตรัสรู้ธรรมจลิตี** **ธรรมนิยาม**นั้น แล้วจึงตรัสบอกแสดงเปิดเผย กระทำให้แจ้งแก่ชาวโลกทั้งหลาย”

และข้อที่เป็น**ธรรมจลิตี** **ธรรมนิยาม** ที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว และได้ทรงแสดงเปิดเผยแก่ชาวโลกหรือเรียกสั้นว่าแก่โลกก็ได้แก่พระ**ธรรมเทศนา** การแสดงพระ**ธรรม**หรือพระ**ธรรม**ที่

ทรงแสดง นับตั้งแต่**ปฐมเทศนา** คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ ที่พระองค์ได้ทรงแสดงเมื่อได้ตรัสรู้แล้วแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย ซึ่งในปฐมเทศนานี้ พระองค์ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์ เริ่มตั้งแต่ได้ตรัสชื่อว่า ทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** ความประกอบอยู่ด้วยความพัวพันด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในกามกับ **อัตตกิลมณานุโยค** ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก อันบรรพชิตคือผู้บวชที่มุ่งตรัสรู้หรือมุ่งรู้ ไม่ควรล่วงเลยปฏิบัติ แต่ว่าทางที่เป็น**มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่ง ทั้ง ๒ นั้น อยู่ตรงกลาง ไม่ใช่การปฏิบัติพัวพันด้วยความสุขสดชื่นในกาม ไม่ใช่ปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก เป็นทางที่อยู่ตรงกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่ง ๒ ข้างทั้งสองนั้น อันบรรพชิตผู้บวชซึ่งมุ่งความตรัสรู้หรือมุ่งความรู้พร้อม พึงล่วงเลยปฏิบัติ อันได้แก่ **มรรค** คือทางที่มีองค์ ๘ อันเป็นอริยะ คือประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมัันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติคือความระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือความตั้งใจมั่นชอบ

มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นทางปฏิบัติที่พระองค์ได้ทรงพบด้วยพระองค์เอง และได้ทรงปฏิบัติมา เป็นทางที่กระทำให้เกิด**จักรุ**

คือดวงตาเห็นธรรม กระทำให้เกิด**ญาณ** คือความหยั่งรู้ในธรรม เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ พระองค์จึงได้ตรัสรู้ธรรม เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และก็ได้ทรงแสดงซึ่งถึงธัมมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบนั้น **ว่าคืออริยสัจทั้ง ๔** ได้แก่ **ทุกขอริยสัจ** อริยสัจคือทุกข์ **ทุกขสมุทยอริยสัจ** อริยสัจคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ **ทุกขนิโรธอริยสัจ** อริยสัจคือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** อริยสัจคือปฏิปทา ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ได้ทรงมี**ญาณทัสสนะ** คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ **ว่านี่คือทุกข์** ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้หรือควรรู้รอบคอบ ทุกข์นี้พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว **นี่คือทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ควรละเสีย เหตุให้เกิดทุกข์นี้ทรงละเสียได้แล้ว **นี่คือทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ ความดับทุกข์นี้ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว **นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีทำให้เป็นขึ้นได้แล้ว

ทรงได้**ญาณทัสสนะ** คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ที่เรียกว่า มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ที่เรียกว่ามีวนรอบ ๓ นั้น ก็คือความรู้ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจทั้งสิ้น ๓ รอบ

รอบที่ ๑ วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น**สังจญาณ** คือ ความหยั่งรู้ว่าจริงในอริยสัจทั้ง ๔ ว่านี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นสังจญาณ ดังนี้รอบหนึ่ง

รอบที่สอง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น**กิจญาณ** คือ ความรู้ในกิจคือข้อที่พึงทำหรือการที่พึงทำว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละ นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง มรรคนี้ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นที่

รอบที่สาม วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น**กตญาณ** คือ เป็นความหยั่งรู้ว่าได้ทำกิจนั้นๆ เสร็จแล้ว ว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ละได้แล้ว นิโรธนี้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคนี้ได้ปฏิบัติทำให้มีให้เป็นที่แล้ว

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า ญาณทัสสนะ ความรู้ ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจทั้ง ๔ มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ เพราะว่าเมื่อวนไปในอริยสัจทั้งสี่ ๓ รอบ 3×4 ก็เป็น ๑๒ และได้ตรัสไว้ต่อไปว่า ญาณทัสสนะดังนี้ของพระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ยังไม่บริสุทธิ์ไม่บริบูรณ์เพียงใด พระองค์ก็ยังไม่ปฏิญาณ รู้เฉพาะหรือรับรู้เฉพาะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ต่อเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวนี้ได้เป็นไปบริสุทธิ์

บริบูรณ์แก่พระองค์แล้ว พระองค์จึงปฏิญาณว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เองยิ่ง ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ คือตรัสรู้เองชอบด้วยพระองค์เองแล้ว

อนึ่ง เมื่อทรงแสดงถึงญาณทัสสนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ได้ทรงแสดงว่าจักขุคือดวงตาหลุดขึ้นแล้ว ญาณคือความหยั่งรู้หลุดขึ้นแล้ว ปัญญาคือความรู้ทั่วหลุดขึ้นแล้ว วิชชาคือความรู้หลุดขึ้นแล้ว อาโลก ความสว่างหลุดขึ้นแล้ว ในธรรมที่พระองค์มิได้เคยดับแล้วมาก่อน ในอริยสัจทั้ง ๔ เป็นข้อ ๆ ไปดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น ในพระพุทธรูปที่สวดกัน เราจึงสวดกันว่า **สมมาสมพุทโธ** ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้ขึ้นเองในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ นั้น ไม่เคยทรงฟังมาจากครูอาจารย์อื่น จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นมนุษย์ผู้เกิดมาในโลกนี้ เป็นมนุษย์เพียงผู้เดียวซึ่งทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลกเพียงพระองค์เดียว ที่ได้ประกาศว่าได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์สั่งสอนในอริยสัจที่ได้ตรัสรู้ และพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์เดียว ได้ทรงเป็นพระศาสดาของทั้งเทพและมนุษย์ ศาสดาอื่น ๆ นั้นจะต้องเป็นศิษย์ของเทพเป็นต้น หรือมาจากเทพเป็นต้น ไม่ใช่เป็นผู้รู้ขึ้นเองแล้วสั่งสอน แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ขึ้นเอง แล้วทรงสั่งสอน จึงได้มีพระพุทธคุณบทว่า **สตถา เทวมนุสฺสานิ** เป็นศาสดาของเทพ

และมนุษย์ทั้งหลาย

ตามที่ได้กล่าวมานี้ จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่งคือ **ศาสนธรรม** ธัมมะคือคำสั่งสอน ซึ่งกล่าวได้ว่า เดิมพระพุทธเจ้า ตรัสรู้พระธรรม ก็ตรัสรู้**สังฆธรรม** ธัมมะคือสังฆะที่เป็นความจริง ยกขึ้นมาเป็นหลักก็คืออริยสังขทั้ง ๔ และต่อมาก็ได้ทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้นี้สั่งสอน ตั้งแต่ปฐมเทศนาดังกล่าว จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่ง คือ ศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน

สรุปว่า ธัมมะมี ๒ อย่างตามที่แสดงมานี้ คือ ๑ สังฆธรรม ธัมมะคือสังฆะคือความจริง ๒ ศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สังฆธรรม ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเป็นศาสนธรรม ตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นมา

ศาสนา

คำว่า “ศาสนา” นั้น บัดนี้แปลกันว่า สันสอน โดยหมายถึง**พระธรรมวินัย** วินัยนั้นเรียกว่าคำสั่ง พระธรรมนั้นเรียกว่าคำสอน คือจากคำว่าศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน เดิมพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอน มิได้บัญญัติพระวินัย ต่อมาเมื่อมีภิกษุประพฤติผิดประพฤติชั่วขึ้น จึงได้ทรงปรารภเป็นเหตุบัญญัติวินัย ห้ามความประพฤติชั่วผิดนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ ไป เป็นคราว ๆ ไป ตามแต่ที่ได้มีภิกษุประพฤติผิดประพฤติไม่ดีขึ้น จึงได้มีวินัยขึ้นอีก ฉะนั้น **ศาสนธรรม** ธรรมะคือศาสนา ซึ่งเดิมมีแต่คำสอน จึงได้มีวินัยที่เป็นคำสั่งเพิ่มขึ้น จึงได้เรียกแยกคำว่าธรรมหรือธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคำสอน ซึ่งคงเรียกชื่อว่า **ธรรม** และคำสั่งซึ่งชื่อว่า**วินัย** ฉะนั้น ก่อนแต่มีวินัย คำว่าศาสนาก็แปลว่าคำสอน คือมีแต่ธรรมที่เป็นคำสอน เมื่อมีวินัยคือคำสั่งขึ้น จึงแปลคำศาสนาว่าคำสั่งสอน อันที่จริงธรรมะเป็นคำสอนมีมาก่อน วินัยเป็นคำสั่งบัญญัติขึ้นภายหลัง น่าจะแปลว่าคำสอนสั่ง แต่ว่าเป็นโวหารคำพูด ไม่นิยมเรียกอย่างนั้น เอาคำสั่งไว้หน้า เรียกว่าคำสั่งสอน ศาสนธรรมในชั้นเดิมจึงแบ่งเป็น ๒ ดังกล่าว

และศาสนธรรมที่แบ่งเป็น ๒ ดังกล่าวนี มีมาตลอดครั้งพุทธกาล ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับ

ชั้นตรีนิพพาน ได้ตรัสไว้ให้ถือธัมมะที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์ แม้ว่าพระองค์ล่วงไปแล้ว แต่ต่อมาจึงได้แยกคำสอนที่เป็นธัมมะอันคู่กับวินัยนี้ออกเป็นอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่า **อภิธรรม** เพราะฉะนั้น เมื่อสมัยจาริกพระธรรมวินัยเป็นอักษร จึงได้ปรากฏแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า **ไตรปิฎก** จากคำว่า ติปิฎก ปิฎก ๓ คำว่า ปิฎก แปลว่า ตะกร้า ติปิฎก ก็ตะกร้า ๓ ใบ อันหมายถึงว่า ๓ หมวดใหญ่ ๆ และก็เรียกว่า **วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก**

วินัยปิฎก หมวดวินัยนั้น ก็คือวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนั่นเอง สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกนั้น ก็คือหมวดธัมมะที่ทรงสอนนั่นเอง แต่ที่แยกออกเป็น ๒ เช่นนั้น ก็มุ่งถึงลักษณะที่แสดง คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงยกบุคคลเป็นที่ตั้ง คือหมายถึงทรงแสดงแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ก็เรียกว่า สุตตันตตะ หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่ยกธัมมะเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า อภิธรรมปิฎก หมวดอภิธรรม นี้กล่าวโดยย่อ ทั้งหมดนี้เป็นศาสนธรรม ธัมมะคือคำสอนหรือธัมมะคือศาสนา และคำว่า ศาสนานั้น โดยทั่วไปก็มีความหมายถึงคำสั่งสอนดังกล่าวนี้

แต่ว่าความหมายของคำว่า **ศาสนา** ย่อมมีความหมายถึงการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย หมายถึง ผลของการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย ซึ่งมีความหมายถึงการปกครอง ดังคำ

ที่ใช้ว่า รัฐประศาสนโนบาย วิธีปกครองบ้านเมืองที่จะนำไปสู่ความเจริญ ก็มีความมุ่งหมายทั้งที่เป็นคำสั่งคำสอน คือการสั่งสอน ทั้งการปฏิบัติ ทั้งผลของการปฏิบัติ เพราะความสุขความเจริญของบ้านเมืองนั้นเป็นผลของการปฏิบัติปกครองและในการปฏิบัติปกครองนั้นก็จะต้องมีคำสั่งคำสอนคำแนะนำ จึงจะต้องมีกฎหมาย มีจารีตประเพณี ฉะนั้นคำว่าศาสนาจึงมีความหมายคลุมได้ทั้งศาสนาที่เป็นส่วนประยัตติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิบัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิเวธธรรม จึงเป็นอันว่า เมื่อมาถึงขั้นพระศาสนา จึงแบ่งธัมมะหรือศาสนธรรมนี้ออกได้เป็น ๓ คือ ปรียัตติธรรม ๑ ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑

คำสอนและ คำสั่งอันได้แก่พระธรรมวินัยดังที่กล่าวมา หรือแม้จะแยกออกเป็นปิฎก ๓ ก็ตาม เรียกว่าเป็นปรียัตติธรรม คำว่าปรียัตตินั้นแปลว่าการเรียน ซึ่งมีความหมายถึงการสดับตรับฟังคำสั่งสอน ในบัดนี้ก็เพิ่มการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน และการท่องบ่นจำทรง การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา การขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น การทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น คำว่าปรียติ ธัมมะคือการเรียนนั้น จึงหมายถึงเป็นธัมมะ คือเป็นข้อที่พึงเรียนอันได้แก่เป็นข้อที่พึงสดับตรับฟัง อ่าน ท่องบ่นจำทรง เพ่งพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โยนิโสมนสิการ คือการทำไว้ในใจโดยแยบคาย

นี้รวมเรียกว่าการเรียนทั้งนั้น หรือรวมเรียกว่าปริยัติทั้งนั้น
 ดังจะพึงเห็นได้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดง
 ธรรมด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู ทรงจำเอาไว้ ฟังด้วย
 ใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฏฐิ ความเห็นคือทำความเข้าใจ
 ใจให้ถูกต้อง ดังที่ผู้เข้ามาบวชใหม่เรียนกันอยู่นี้ ก็เรียกว่า
 ปริยัตตธรรม คือเป็นข้อธัมมะหรือข้อวินัย ที่อาจารย์แสดงสอน
 ฟังด้วยหู แล้วก็อ่านหนังสือธัมมะ อ่านหนังสือวินัย แล้วก็
 ท่องปนจำทรง ฟังด้วยใจก็คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฏฐิ
 ความเห็น ก็คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องดังกล่าว ดังนี้เรียกว่า
 ปริยัติ เพราะฉะนั้น ธัมมะทั้งหมดที่เรียนดังที่กล่าวมานี้
 จึงเรียกว่าปริยัติทั้งหมด

ปริยัติ

ปริยัติ คือข้อที่ฟังเรียนหรือว่าการเล่าเรียน ในข้อที่ฟังเรียนนั้น มีลักษณะดังที่ได้อธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น ปริยัตินั้นจึงหมายถึงเป็นธัมมะข้อหนึ่งเรียกว่า**ปริยัติธรรม** ซึ่งนับว่าเป็นศาสนา คือคำสั่งสอนตามที่แปลกันโดยตรง เมื่อให้คำแปลดังนี้ คำว่าศาสนาจึงน่าจะหมายเอาเพียงปริยัติธรรมเท่านั้น แต่โดยอรรถคือเนื้อความ ศาสนาย่อมหมายถึงไปถึงปฏิบัติและปฏิเวธที่จะกล่าวต่อไปด้วย จึงเป็นอันว่า ปริยัติธรรมจึงชื่อว่า**ปริยัติศาสนา** ศาสนาคือปริยัติ อันได้แก่ธัมมะหรือข้อที่ฟังเล่าเรียน และที่ฟังทำความเข้าใจว่าหมายถึงพระวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสออกมาเป็นถ้อยคำ เป็นธัมมะที่ทรงสั่งสอน หรือเป็นธัมมะที่เป็นคำสั่งสอน เป็นวินัยที่เป็นคำสั่งดังกล่าว ทุกคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้ฟังก็ฟังด้วยหู จำไว้และบอกกล่าวกันต่อมา ก็เป็นปริยัติที่สืบต่อกันมา

ในชั้นแรกนั้นยังไม่มีตัวอักษร หรือไม่ใช่ตัวอักษร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนด้วยพระโอษฐ์เป็นพระวาจา เป็นคำพูดและผู้ฟังก็ฟังด้วยหู และบอกกล่าวกันต่อมอดังกล่าว ปริยัติธรรมจึงเป็นธัมมะที่มาจากเสียงของพระพุทธเจ้าที่ตรัสออกมาเป็นถ้อยคำเป็นเริ่มแรก บุคคลทั้งหลายตั้งแต่ปฐมสาวก คือผู้ฟังคนแรกหรือหมู่แรก เมื่อนับปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกก็คือ

ปัญจวัคคีย์ หมู่แห่งฤๅษี ๕ ท่าน ซึ่งออกบวชตามเสด็จ
พระพุทธรเจ้าเมื่อออกทรงผนวช โดยหวังจะได้มีส่วนแห่งความ
ตรัสรู้ของพระองค์ และก็เป็นอย่างที่ท่านทั้ง ๕ นั้นได้รับความรู้
จากพระพุทธรเจ้าสมดังความประสงค์

ปริยัติธรรมหรือปริยัติศาสนา ก็หน้าต่อ ๆ กันมาด้วย
การบอกกล่าวทางปากเป็นวาจา และก็เรียนกันด้วยวิธีฟังด้วยหู
จำทรงไว้ เฟ่งพินิจพิจารณาให้เข้าใจ แล้วก็บอกกล่าวกันด้วย
ปากสืบทอดกันมา จนถึงได้จารึกลงเป็นตัวอักษรเป็นครั้งแรกที่
ลังกาทวิป ตามที่แสดงไว้ในประวัติแห่งการสังคายนา และเมื่อ
ได้จารึกเป็นอักษรแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องจำกันเหมือนอย่าง
ครั้งไม่มีตัวอักษรก็เป็นอันว่าไม่จำเป็น แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมียุคที่
ท่องจำทั้งหมดหรือว่าบางส่วนกันอยู่ต่อไป จนถึงในบัดนี้ก็ยังมี
ท่องจำ ดังเช่นผู้ที่ศึกษาพระธรรมหรือปริยัติธรรม เช่นในชั้น
นวกฎมนี่ก็ต้องมีความจำในข้อวินัย ในข้อธรรมใน**แนวโกวาท**
ต้องฟังอธิบายต้องอ่าน ต้องท่องบ่นจำทรง ต้องเฟ่งด้วยใจคือ
พินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจ
ให้ถูกต้องกันอยู่ตลอดไป แต่ว่าแม้จะลืมไปก็เปิดหนังสือ
ดูได้ สงสัยก็เปิดหนังสือสอบถามได้ เพราะได้มีเป็นตัวอักษร
ขึ้นแล้ว แต่ถึงเช่นนั้นความจำก็จำเป็นจะต้องมี เป็นแต่เพียงว่าจำ
บางส่วนบางประการ ไม่ต้องจำทั้งหมด

ในฉบับที่พิมพ์เป็นหลักที่เรียกว่า**พระไตรปิฎก** ก็พิมพ์สืบต่อกันมา แล้วก็มีการสอบทานข้อที่ผิดเพี้ยนกัน เพราะว่าได้แพร่หลายออกไปในหลายประเทศ ก็ย่อมจะมีการคัดลอกกันผิดเพี้ยนไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็คงเรียกว่า **สังคายนา** เหมือนอย่างทำเมื่อสมัยต้องจำทั้งหมด คือในสังคายนาครั้งแรก ๆ

คำว่าสังคายนานั้น ตามความหมายก็แปลว่าสวดร้องขึ้นพร้อม ๆ กัน คือเมื่อมาประชุมกัน ท่านที่จำได้องค์หนึ่ง ก็สวดให้ที่ประชุมฟังซึ่งพระสูตรนั้น ๆ หรือพระวินัยข้อนั้น ๆ และพระเถระทั้งหลายซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมสังคายนาดังนั้นก็จำทรงกันได้มากบ้างน้อยบ้าง ฟังแล้วถ้าใครเห็นว่าตรงไหนไม่ถูก หรือว่าไม่ตรงกับที่ตนจำได้ ก็แสดงขึ้นมาว่าตรงนั้นหรือว่าคำนั้นตนจำมาว่าอย่างนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น หรือว่าน่าสงสัยว่าน่าจะเป็นอย่างนี้ น่าจะเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์ซึ่งมาประชุมซึ่งเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมการสังคายนาก็พิจารณา เมื่อเห็นพร้อมกันว่าที่สวดไปแล้วถูกต้อง ก็ถือเอาว่าให้ตกลงเอาตามที่สวดไปแล้วนั้น หรือว่าเห็นว่าควรจะแก้คำนั้น คำนี้ เมื่อเห็นพร้อมกันว่าควรแก้คำนั้นคำนี้ ก็แก้ไปตามที่เห็นพร้อมกัน และเมื่อที่ประชุมทั้งหมดตั้งที่ในปฐมสังคายนาครั้งแรกแสดงว่ามีถึง ๕๐๐ องค์ เห็นพร้อมกันหมดแล้วว่อย่างนี้ถูก ก็สวดขึ้นพร้อม ๆ กัน ทั้งหมดเป็นการแสดงว่ารับรอง พร้อมกับจำไปด้วยในบทหรือในพระสูตรนั้น ๆ เหมือนอย่างสวดมนต์พร้อม ๆ กันในวัดนี้

เช่นสวดมนต์ทำวัตรเช้า สวดมนต์ทำวัตรค่ำ หรือว่าสวดพระสูตรต่าง ๆ ที่ทุกวัดสวดกัน การสวดพร้อมกันแบบ **สวดมนต์** ก็เป็นธรรมเนียมที่มาจากลังคายนาดังที่กล่าวมานี้ และบรรดาพระสงฆ์ที่เข้าลังคายนา เป็นกรรมการลังคายนาหรือที่เรียกว่าพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย ก็นำเอาพระธรรมวินัยที่ได้รับ การรับรองในที่ประชุมนั้น ไปสั่งสอนลูกศิษย์ต่อไป และลูกศิษย์ก็จำกันได้ แล้วก็สอนกันต่อ ๆ ไป เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ก็ประชุมกันชำระสะสาง แล้วก็ประชุมกันทำการลังคายนาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้น ลังคายนาก็มีหลายครั้งดังที่เล่าไว้ในประวัติของการลังคายนา

ปริยัติธรรม ดังที่กล่าวมานี้ จึงมาจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระราชาที่ทรงแสดงธรรมออกมาเป็นถ้อยคำ แล้วก็จำสืบ ๆ กันมา จนถึงจารึกเป็นตัวอักษรคือ **พระไตรปิฎก** ขึ้นเป็นหลักจนถึงทุกวันนี้ และนอกจากหนังสือพระไตรปิฎกดังกล่าว ก็ยังมีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก สำหรับคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ นั้น เอาเฉพาะที่เป็นหลักสำหรับคัมภีร์ที่จารึกพระพุทธวจนะเป็นพระไตรปิฎก ซึ่งออกมาจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระราชาของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า **บาลี** คัมภีร์ที่เป็นอธิบายบาลีเรียกว่า **อรรถกถา** คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาเรียกว่า **ฎีกา** คัมภีร์ที่อธิบายฎีกาเรียกว่า **อนุฎีกา** และยังมีคัมภีร์พิเศษต่าง ๆ อีก เป็น

อันมาก เช่น**วิสุทธีมรรค** เป็นต้น

คัมภีร์ที่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ในพระสงฆ์สายเถรวาท ดังเช่นพระสงฆ์ในประเทศลังกา ประเทศไทย พม่า มอญ เขมร ใช้ภาษามคธอันเรียกว่า **“มคธี”** ที่ แปลว่า ภาษาของชาวมคธ แต่ว่าในพระสงฆ์สายอาจารย์วาทหรือเรียกว่ามหายาน เช่นที่แผ่จากอินเดียไปในทิเบต จีน ญี่ปุ่น ใช้ภาษา**สันสกฤต** เพราะฉะนั้น การเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์ จึงมีการเรียนภาษาด้วย คือ**ภาษาบาลี** สำหรับพระสงฆ์ในสายเถรวาทดังกล่าว ส่วนที่เรียนข้อธรรมวินัยที่แปลออกเป็นภาษาไทยและอธิบายเป็นภาษาไทย ก็เรียกว่าเรียน**นักธรรม** เป็นนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็เรียกว่า ธรรมศึกษา ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก ส่วนที่เรียนภาษาบาลี สำเร็จออกมา ก็เรียกว่า**เปรียญ** เช่นเปรียญธรรม ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ ประโยค ที่เรียกว่าเป็นเปรียญตรี ๔ ประโยค ๕ ประโยค ๖ ประโยค เป็นเปรียญโท ๗ ประโยค ๘ ประโยค ๙ ประโยค เป็นเปรียญเอก เพราะฉะนั้น ประเทศที่มีการนับถือพระสงฆ์สายเถรวาทดังกล่าว จึงมีการเรียนภาษาบาลีควบคู่กันไปกับการเรียนข้อธรรมข้อวินัย เพราะฉะนั้น จึงได้สามารถแปลพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่จารึกเป็นภาษามคธนั้น ออกมาเป็นภาษาไทยได้ ปริยัติธรรมจึงมีความเป็นมาดังนี้ และก็นับว่าเป็น**ปริยัติภายนอก**ซึ่งเป็นตัวหลัก

และก็ต้องมี**ปรียัติภายใน**คือตนเองของผู้ศึกษา อันหมายความว่า ปรียัติภายนอกนั้นก็เสียงที่แสดงออก ตั้งต้นแต่พระวาจาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงธัมมะโปรดพระปัญจวัคคีย์ในปฐมเทศนานั้น และเสียงที่ครูอาจารย์สั่งสอนเมื่อมาพิมพ์เป็นหนังสือ ก็มีหนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือแปลพระไตรปิฎก หนังสือตำรับตำราเรียนต่าง ๆ ดังที่เรียกกันอยู่ดังกล่าว และสำหรับท่านนวกภิกษุนี้ก็เรียนตามหลักสูตรของนักธรรมตรี และก็เรียกว่า**นวกภูมิ** ภูมิสำหรับผู้มาใหม่หรือผู้ใหม่ นี่นับว่าเป็นปรียัติชั้นนอก คู่กับปรียัติชั้นในคือตัวของบุคคลผู้ศึกษาเอง ผู้เรียนเอง ซึ่งจะต้องมีการฟังหรือการอ่าน การฟังหรือการอ่านนั้นก็ปรียัติธรรมชั้นในของแต่ละบุคคล การท่องบ่นจำทรงก็เป็นปรียัติชั้นในของแต่ละบุคคล การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณาก็เป็นปรียัติชั้นในของบุคคล ตลอดจนถึงการขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือการทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ก็ปรียัติชั้นในของบุคคล เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาผู้เรียนทั้งหมดหรือทุกคน จึงต้องมีทั้งปรียัติธรรมชั้นนอก มีทั้งปรียัติธรรมชั้นใน ชั้นนอกก็คือต้องมีตำรา ต้องมีครูบาอาจารย์ ชั้นในก็คือว่าตัวเอง จะต้องฟังจะต้องอ่าน จะต้องท่องบ่นจำทรง จะต้องเพ่งด้วยใจ พินิจพิจารณา จะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง หรือที่เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** ทำไว้ในใจโดยแยกกาย

การประกาศพระพุทธานุชาสนา

พระพุทธรเจ้าทรงมีพระมหากรุณา แสดงธรรมที่ตรัสรู้
สั่งสอน ตั้งพระพุทธานุชาสนาและพุทธานุชาสนาขึ้นในโลก ก็เริ่ม
ด้วยปริยัตินี้เอง คือทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ เป็นเสียงที่
แสดงธรรมโปรดผู้ฟังทั้งหลาย และผู้ฟังที่ฟังแล้ว ก็เริ่มที่ปริยัติ
อีกเหมือนกัน คือ ฟัง จำทรง พิจารณา ทำความเข้าใจ อันเป็น
ลักษณะของปริยัติดังกล่าว จึงได้เรียกผู้ฟังที่ได้ศรัทธา ปัญญา
ในธรรม นับถือพระพุทธานุชาสนาว่า สาวก หรือ สาวกะ หรือ สาวิกา
ถ้าเป็นชายก็เรียกว่าสาวก หญิงก็สาวิกา ที่แล้วผู้ฟัง คือเป็น
ศิษย์ของพระพุทธรเจ้า เพราะฉะนั้น พระพุทธรเจ้าจึงทรงถึง
พร้อมด้วยพระคุณสมบัติของพระศาสดา ที่แปลว่าผู้สอน หรือ
ว่าครูอาจารย์ ทรงมีวิชาครูอย่างสมบูรณ์ จึงทรงทำให้ผู้ฟังที่
เรียกว่าสาวกนั้นเข้าใจ ได้ศรัทธาปัญญาในธรรมที่ทรงแสดงได้

คุณสมบัตินี้ควรจะกล่าวในที่นี้ก็คือ ฟังทราบอาการที่
พระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง

- หนึ่ง** ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรม
ที่ควรรู้ควรเห็น
- สอง** ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็น
จริงได้

สาม ทรงสั่งสอนเป็นอัครรย์ คือผู้ปฏิบัติย่อมได้
ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ

ข้อหนึ่งที่ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมะที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือทรงสั่งสอนธรรมะที่เป็นลัทธิจะคือความจริงอันมีอยู่ในตนเอง มิใช่ในภายนอก เพราะฉะนั้น ผู้ฟังเมื่อฟังแล้ว น้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตนจึงเห็นได้ ถ้าทรงสั่งสอนในภายนอก เช่นสอนเรื่องเกี่ยวแกโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด หรือที่เรียกว่าเรื่องการสร้างโลก ก็คงไม่มีผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงได้ เพราะเป็นภายนอก และมีใช่เป็นปัจจุบัน ย่อมมีว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ว่าที่จะให้รู้นั้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ แต่เมื่อทรงสั่งสอนในภายใน น้อมเข้ามาดูที่ตนเองจึงรู้ได้ และแม้ในภายในนั้นเอง ก็ทรงสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ คือว่าที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ความสิ้นทุกข์ที่สุดก็เรียกว่า **นิพพาน**

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ใน**สีสปาสูตร** ว่าครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ในป่าไม้สีสปาคือป่าไม้ประดู่ลาย ได้ทรงหยิบใบประดู่ลายที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมาเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ คือที่ทรงหยิบขึ้นถือไว้เพียงเล็กน้อยกับใบประดู่ลายบนต้นในป่าประดู่ลายส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมา ถือไว้ในพระหัตถ์นั้นเล็กน้อย ส่วนใบ

ประดู๋ลายบนต้นมากกว่ามาก ดังนี้ จึงได้ตรัสเปรียบเทียบว่า
 ธรรมะที่ทรงสั่งสอนก็ฉันนั้น มีจำนวนน้อยเหมือนอย่างใบประดู๋
 ลายที่ทรงหยิบมาถือไว้ในพระหัตถ์ แต่ธรรมะที่ทรงรู้นั้นมีเป็น
 อันมากที่มีได้ทรงสั่งสอน เหมือนอย่างใบประดู๋ลายบนต้น
 ประดู๋ลาย ทั้งนี้ก็เพราะว่า ธรรมะที่ไม่ทรงสั่งสอนนั้น ซึ่งได้ทรง
 รู้แล้ว ก็เพราะว่าไม่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ไม่เป็นประโยชน์
 ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ความเห็นที่จะนำไปให้ถึงความสิ้นทุกข์
 ทรงเลือกสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็น
 ไปเพื่อความสิ้นทุกข์ ดังนี้ และก็ได้ตรัสชี้ว่าธรรมะที่ทรงสั่งสอน
 นั้น ก็คือทรงชี้ให้รู้จักทุกข์ ให้รู้จักเหตุเกิดทุกข์ ให้รู้จักความดับทุกข์
 ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่าอริยสัจทั้ง ๔
 นี้เอง

อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก
 เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ใน
 ภายที่ยาวาหาหนึ่ง มีสัญญามีใจครองนี้เอง ดังนี้ อธิบายว่าที่ทรง
 รู้จักโลกเป็นต้นนั้น ก็คือรู้จักทุกข์เป็นต้น อันเป็นอริยสัจทั้ง ๔
 นี้เอง โดยนัยนี้เป็นเครื่องชี้ว่า ได้ตรัสยกเอาโลกขึ้นเป็นที่ตั้ง
 ในบางแห่งแต่ไม่มากนัก ก็หมายถึงทุกข์นี้แหละ เพราะสิ่งที่
 ชื่อว่าเป็นโลกนั้น ก็แปลว่าเป็นสิ่งที่ต้องชำระดูตรุดโทษ สิ่งใดที่
 เป็นโลก สิ่งนั้นจึงเป็นทุกข์ ที่แปลว่า ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปร
 ปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้น อรรถคือเนื้อความของ

คำว่าโลกกับของคำว่าทุกข์จึงเป็นอย่างเดียวกัน เป็นอันได้
 ความว่าพระพุทธรุคศาสนานั้นตั้งต้นแต่ส่วนปริยัติธรรมดังที่กล่าว
 แสดงให้รู้จักทุกข์หรือโลก ให้รู้จักความดับทุกข์หรือดับโลก
 พร้อมทั้งเหตุ เหตุเกิดทุกข์ เหตุเกิดโลก ทางดับทุกข์ ทาง
 ดับโลก ในกายที่มีสัญญา มีใจครอง ที่ยาววาหนึ่งของตนเองนี้
 ทุกคนจึงสามารถรู้ได้เห็นได้ เป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

และยังได้มีแสดงไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า กุศลธรรม
 ทั้งสิ้นหรือจะลกว่าว่า ธรรมะทั้งสิ้นก็ได้ ก็ประมวลเข้าไยอริยสัง
 กั ๔ นี้ อริยสังกั ๔ นี้เป็นที่ประมวล เป็นที่รวมแห่งกุศล
 ธรรม หรือของธรรมะทั้งสิ้นที่ทรงแสดงสั่งสอน รวมทั้งที่ปฏิบัติ
 และที่จะรู้ยิ่งเห็นจริง เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมแห่ง
 รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย และเพราะเหตุนี้ทุกคนเมื่อฟังธรรมแล้ว
 น้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตน จึงรู้ยิ่งเห็นจริงได้

และแม้เช่นนั้น ก็จะต้องมี**นิทาน** คือมีเหตุแห่งการแสดง
 และการทรงแสดงตามเหตุหรือสมควรแก่เหตุ ที่ผู้ฟังอาจตรอง
 ตามให้เห็นจริงได้ ซึ่งในข้อนี้ได้ทรงมีความสามารถเป็นพิเศษ
 ในการจับเหตุที่เป็น**นิทาน** คือเป็นต้นเหตุให้ทรงแสดงนี้ขึ้น
 แสดงอีกหลายประการ ทั้งที่เป็นเหตุแวดล้อมจำเพาะหน้า และ
 ทั้งที่เป็นเหตุของบุคคลผู้ฟังนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงทำให้ผู้ฟัง
 เข้าใจได้

และนอกจาก ๒ ประการนี้แล้ว ยังเป็นคำสอนที่

เรียกว่ามี**ปาฏิหาริย์** คือให้ผลสมจริง ที่ผู้ปฏิบัติยอมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ **ไม่**ไร้ผล จึงปรากฏว่าพระพุทธรเจ้าได้ทรงมีพุททกิจ ตรวจดูสัตว์โลกในเวลาเช้ามีด เป็นพระพุททกิจประจำวัน ว่าจะทรงแสดงธรรมโปรดใคร และเขาผู้นั้นได้มีอุปนิสัยอย่างไร สมควรจะทรงแสดงธรรมอะไรจึงจะเหมาะแก่อุปนิสัยของเขา เหมาะแก่พื้นของเขา ที่เขาจะได้รับและได้รับผลแล้วจึงเสด็จไปโปรดหรือทรงแสดงธรรมโปรด ซึ่งทำให้ผู้ฟังได้รับผล ไม่มีที่จะไม่ได้รับผล เป็นแต่เพียงว่าผลที่ได้รับนั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ขั้นได้เข้าถึงธรรม บรรลุถึงภูมิธรรมตามควรแก่อุปนิสัย จนถึงอย่างต่ำก็ได้ศรัทธาปสาทะถึงพระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะคือที่พึ่ง ทุกคราวที่ทรงแสดงธรรมโปรด จะต้องได้ผลทั้งนั้น นับตั้งแต่ปฐมเทศนา เทศนาครั้งแรก เป็นต้นมา ดังที่มีแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่า เมื่อทรงแสดงจบแล้ว พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม คือเป็นโสดาบันบุคคล ดังนี้ เป็นต้น

อนึ่ง คุณสมบัติอันสำคัญอื่น ๆ ที่ควรจะยกขึ้นมา กล่าวสนับสนุนในข้อนี้ก็คือ ทรงมี**ปาฏิหาริย์**คือความเป็นอัศจรรย์ ๓ ประการ ได้แก่ **อิทธิปาฏิหาริย์** หรือ**อิทธิปาฏิหาริย์** ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ **อาเทศนาปาฏิหาริย์** หรือ**อาเทศนาปาฏิหาริย์** ดักใจเป็นอัศจรรย์ **อนุศาสน์ปาฏิหาริย์** หรือ**อนุศาสน์ปาฏิหาริย์** สอนเป็นอัศจรรย์

ข้อที่ ๑ มีฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ ฤทธิ์แปลว่าความสำเร็จ คือทรงสามารถแสดงฤทธิ์ ทั้งที่พื้นวิสัยของสามัญมนุษย์ และทั้งนี้หมายความว่า ทรงสามารถประสบความสำเร็จ อันเป็นคำแปลของฤทธิ์ ในการที่ทำให้เวไนยนิกร คือหมู่ชนที่จะฟังแนะนำได้ ซึ่งในชั้นแรกยังไม่ศรัทธาปสาทะต่อพระองค์ ยังมี ความทงตนให้ละทิฏฐิมานะ ความเห็นผิด ความทงตนของ ตนลง น้อมใจเพื่อฟังคำสอนของพระองค์ได้ อันเป็นเหตุสำคัญ ประการแรก ในการที่จะแสดงธรรมโปรดใคร ผู้นั้นจะต้องมีความน้อมใจที่จะฟัง น้อมใจที่จะรับเทศนาเสียก่อน ถ้าหากว่า เขายังไม่พร้อมที่จะฟัง พระองค์ก็ยังไม่แสดงธรรมไม่ได้ ต้องทำให้เขาพร้อมที่จะฟังก่อน ดังเช่นที่เสด็จไปโปรดแสดง ปฐมเทศนานั้น ในชั้นแรก ท่านทั้ง ๕ นั้นที่เรียกว่าท่าน ปัญจวัคคีย์ไม่พร้อมที่จะฟังธรรม เพราะว่าเห็นว่าพระองค์ทรง ทำทุกรกิริยา ทรมานกายเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งท่านทั้ง ๕ นั้นพอใจ แต่แล้วก็ทรงเลิกเสีย ท่านทั้ง ๕ จึงเห็นว่า ทรงเวียนกลับมา เพื่อความสุขสำราญเหมือนอย่างแต่ก่อน คงจะไม่ประสบความสำเร็จผลแล้ว จึงได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เพราะมีความเชื่อมั่นว่า ทางแห่งความสำเร็จผลนั้นจะต้องมาจากาทุกรกิริยานั้น จึง ต้องตรัสด้วยพระวาจาที่เจ็บแสบ เป็นต้นว่าได้ทรงบรรลุ **อมตธรรม**แล้ว และเมื่อท่านทั้ง ๕ ยังไม่เชื่อ ก็ได้ตรัสฮักว่า ก่อนแต่นี้ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ ท่านทั้ง ๕ ก็ระลึก

ขึ้นมาได้ว่าไม่เคยตรัสอย่างนี้ จึงได้ค่อยถอยทิฏฐิमानะลง คิดว่าจะอาจจะทรงบรรลุลุฑมมะสูงสุดแล้วกรรมัง จึงได้น้อมใจลงเพื่อจะฟังธรรม คล้าย ๆ กับว่าลองฟังดูสักทีหนึ่งซิ ท่านจะว่าอย่างไร จะแสดงว่าได้บรรลุลุฑมมะจริงหรือไม่ เพียงเท่านี้เรียกว่าเป็นฤทธิ์ได้ คือเป็นความสำเร็จ สำเร็จในการที่จะทรงทำให้ผู้ที่จะเทศน์โปรดนั้นน้อมใจเพื่อที่จะฟัง และแม้เมื่อจะทรงแสดงเทศนาที่ชื่อว่า **อาทิตตปริยายสูตร** โปรดท่านผู้ที่เป็นชฎิลมาก่อน ซึ่งขณะนั้นเป็นหมู่ชฎิลบูชาไฟและสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ก็ได้ทรงมรمانต่าง ๆ ด้วยฤทธิ์ต่าง ๆ เพื่อให้ท่านหัวหน้าได้สำนึกตนว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะพระพุทธรเจ้าทรงแสดงไต่ถ้อยไปกว่า น้อมใจเพื่อที่จะฟังธรรม พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน โปรดให้ท่านทั้งหลายนั้นผู้ที่ได้ตั้งใจฟัง ได้ความรู้ความเห็นในธรรม สำเร็จถึงขั้นสูงสุด เหล่านี้เรียกว่าเป็นปาฏิหาริย์ข้อที่ ๑ คือฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ทั้งนั้น

ข้อที่ ๒ ดักใจเป็นอัศจรรย์ อันนี้เป็นพระคุณสมบัติพิเศษที่ทรงทราบอัชฌาศัยหรืออุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังว่าเป็นอย่างไร และก็ทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังนั้น ๆ

แล้วจึงมาถึงข้อที่ ๓ คือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอัศจรรย์ คำสอนที่ทรงแสดงนั้นจึงเป็นคำสอนที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้ฟังได้ความรู้ความเห็นในธรรมได้ตามควรแก่อุปนิสัยหรืออินทรีย์บารมีของผู้ฟังนั้น

และยังทรงมี**ปฏิสัมภทา** คือปัญญาอันแตกฉานอีก ๔ ประการ ได้แก่ **อรรถปฏิสัมภทา** ปัญญาอันแตกฉานในอรรถคือ ในเนื้อความหรือในผล **ธัมมปฏิสัมภทา** ปัญญาอันแตกฉานใน กระทบุทธธรรมหรือข้อธรรมหรือในเหตุ **นิรุตติปฏิสัมภทา** ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติคือในภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจ ตลอดถึงรู้ภาษาต่าง ๆ อาจชักนำคนให้นิยมตามคำพูด กล่าวสั้นว่าเข้าใจพูด **ปฏิภาณปฏิสัมภทา** ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณ ได้แก่ความมีไหวพริบ ความเข้าใจทำให้สเหมาะสมในทันที ในเมื่อเหตุเกิดขึ้นโดยฉุกฉินต่าง ๆ

ทั้งได้ทรงมี **เวสารัชชญาณ** คือ ญาณที่ทำให้ทรง กล่าวหาญ เพราะจะไม่ทรงเห็นว่าใคร ๆ จักหักท้วงพระองค์ได้ โดยธัมมะในฐานะ ๔ คือ

- หนึ่ง** ท่านปฏิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธัมมะ เหล่านี้ท่านยังไม่รู้แล้ว
- สอง** ท่านปฏิญาณว่าเป็นชินาสพ คือผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้นแล้ว
- สาม** ท่านกล่าวว่ากรรมเหล่าใดทำอันตราย ธัมมะ เหล่านั้นไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้สั่งเสียได้จริง และ

ฉี ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นหรืออย่างนั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม

จึงไม่ทรงครั้นคร้ามปฏิญญาฐานะของผู้เป็นโจก คือ หัวหน้า เปล่งพระสุรสีหนาทในบริษัท ประกาศพระพรหมจักร คือพระพุทธานุศาสน์ ดังนี้

ทั้งนี้เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา คือ ความประพฤติของพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ๓ ประการ คือ

โลกัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก

ญาติัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระญาติ หรือโดยฐานพระญาติ

พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้

พระคุณสมบัติอันสำคัญบางประการของพระพุทธเจ้าตั้งที่ยกมาแสดงนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การทรงประกาศพระพุทธานุศาสน์นั้น ซึ่งเบื้องต้นก็เริ่มด้วยปริยัติธรรมดังกล่าว ผู้ประกาศในฐานะที่เป็นพระศาสดา ซึ่งเรานับถือว่าเป็นพระบรมศาสดา พระศาสดาเอกในโลก ได้มีพระคุณสมบัติพิเศษของพระศาสดาอย่างพร้อมมูล จึงได้ทรงสามารถประกาศพระพุทธานุศาสน์ ตั้งพระพุทธานุศาสน์และพุทธบริษัทขึ้นในโลกได้

ปฏิบัติหรือภาวนา

เมื่อมีปริยัติ คือเมื่อได้ฟัง ได้อ่าน ได้ท่องบ่นจำทรง ได้ฟังด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฏฐิคือความเห็น ได้กระทำความเข้าใจให้ถูกต้องแล้ว ก็นำมา**ปฏิบัติ** คือกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นตามที่ได้ฟังได้อ่าน จนกระทั่งได้มีความเข้าใจแล้วนั้น โดยตรงก็คือตามคำสั่งคำสอนของพระพุทธรเจ้า จึงเป็นอันได้เริ่มปฏิบัติขึ้น ปฏิบัตินี้สืบต่อจากปริยัติ และการปฏิบัติก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะถ้าไม่ปฏิบัติ เพียงปริยัติอย่างเดียว ก็สักแต่ว่า ฟังอ่านจำไว้ได้เท่านั้น ยังไม่บังเกิดผลอย่างใดที่เป็นผลของการปฏิบัติตามที่อ่านตามที่ฟังนั้น และการปฏิบัตินี้ก็คือ**การดำเนินจำเพาะ การถึงจำเพาะ** แต่เรามาเรียกกันตามภาษาบาลีตามคำเดิมว่าปฏิบัติ เป็นที่เข้าใจกัน

อีกคำหนึ่งก็คือ**ภาวนา** ซึ่งคนโดยมากมักยังไม่ค่อยเข้าใจ คำนี้ มักจะเข้าใจตามที่ชอบพูดกันว่า นั่งภาวนา หรือ ทำภาวนา คือการบริกรรมทางใจ อันหมายถึงว่าการที่คิดอยู่ในใจถึงบทสวดบทใดบทหนึ่ง หรือว่าสวดเบา ๆ ซึ่งพระบาลีบทใดบทหนึ่ง มักจะเข้าใจกันอย่างนั้นว่านั่นคือภาวนา แต่คำว่าภาวนานี้ อันที่จริงมีความหมายถึงปฏิบัติ ภาวนาแปลว่า **การทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้น** ภาวนากับปฏิบัตินั้นมีความหมายที่ใช้แทนกันได้หรือเป็นอันเดียวกันได้ดังกล่าว

และการปฏิบัติที่แปลว่า ดำเนินจำเพาะ หรือถึงจำเพาะ นั้นก็หมายความว่าดำเนินไปถึงจำเพาะ ก็คือว่าให้ถึง เหมือนอย่างการเดินไปด้วยเท้า การให้ถึงที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่าการที่จะไปโบสถ์หรือว่ามาสู่ที่อบรมนี้ ก็ต้องมีการดำเนินจากที่อยู่จำเพาะโบสถ์ คือมุ่งไปโบสถ์ หรือว่าจำเพาะที่นั่นคือมุ่งมาสู่ที่นั่น ให้ถึงโบสถ์ให้ถึงที่นั่น เมื่อมาใช้กับปริยัติธรรมดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ก็คือเมื่อเรียนวินัยที่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า เรียนธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ดำเนินจำเพาะหน้าไปสู่วินัย คือดำเนินกายดำเนินวาจาพร้อมทั้งใจไปสู่วินัย ให้ถึงวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งไว้ คือบัญญัติไว้ทุกข้อทุกบท ตั้งแต่ข้อบัญญัติห้ามไว้ซึ่งโทษอย่างหนักจนถึงอย่างเบา ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งเอาไว้ให้เว้นก็เว้นได้ ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งไว้ให้กระทำก็กระทำได้ ดังที่ได้มีแสดงไว้ในวินัย เมื่อว่าถึงวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สำหรับภิกษุ ก็ดำเนินไปจำเพาะให้ถึง คือว่าให้เว้นได้ จากข้อที่ทรงห้ามไม่ให้ทำ ให้ทำได้ในข้อที่ทรงอนุญาตหรือทรงสั่งให้ทำ ให้เป็นศีลขึ้นมาหรือทำให้มีศีลขึ้นมา เพราะการที่ได้ดำเนินไป จำเพาะให้ถึงจำเพาะในข้อวินัยทั้งปวงนั้นได้ ก็เป็นอันว่าดำเนินไปให้ถึงจำเพาะซึ่งศีล เพราะเหตุที่ได้ดำเนินให้ถึงวินัยดังกล่าวได้ จึงจะเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีศีลขึ้นมาที่ตนเอง ลักษณะที่มีศีลขึ้นมาเป็นศีลขึ้นมาด้วยตนเอง หรือว่ามีวินัยขึ้นมาเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเองนี้

เรียกว่าภาวนา ที่แปลว่าการยังให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

อนึ่ง จะอธิบายยกเอาภาวนาขึ้นก่อนก็ได้ คือว่าต้องมีภาวนา คือการทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้นซึ่งวินัย ให้มีวินัยให้เป็นวินัยขึ้น ก็ชื่อว่าปฏิบัติ หรือว่าการทำวินัยทำศีลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นเรียกว่าภาวนา

และตามที่กล่าวนี้ก็ขอให้เข้าใจว่า **วินัยกับศีล**นี้เป็นสิ่งทีเนื่องกัน วินัยนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติคือตั้งขึ้นไว้แต่ตั้งขึ้นไว้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช เรียกว่า **อนาคาริกวินัย** วินัยสำหรับบรรพชิตคือผู้บวชที่ออกจากเรือน มาเป็นผู้ไม่มีบ้านเรือนก็ได้แก่พระวินัยบัญญัติทั้งที่เป็น**อาทิพรหมจรรย์การศึกษา** คือสิกขาที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น และทั้งที่เป็น**อภิสมัจจาริกการศึกษา** สิกขาที่เป็นช้ออภิสมัจจาร คือที่เป็นช้อที่เป็นความประพฤติดีชอบต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้สำหรับพระวินัยที่เป็นอาทิพรหมจรรย์การศึกษา ก็ได้แก่สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ซึ่งมีอยู่ไว้ในหนังสือ**นวโกวาท** และมีอธิบายไว้ใน**วินัยมุขเล่ม ๑** ซึ่งอ่านในภาคค้ำหลังทำวัตรค้ำ ส่วนที่เป็นอภิสมัจจาริกการศึกษา เป็นสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ ที่ได้มีประมวลไว้ในหนังสือ**วินัยมุข เล่ม ๒** ซึ่งอ่านในตอนหลังทำวัตรเช้า ยังมีวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์เรียกว่า**อาคาริกวินัย** แปลว่าวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับอาคาริยะ คือผู้ที่ครองเรือน มี ๕ ข้อบ้าง มี ๘ ข้อบ้าง

เหล่านี้คือวินัย ซึ่งเป็นบันทัดฐานของความประพฤติทางกายทางวาจา ตลอดจนจนถึงทางใจที่ควบคุมกายวาจาอยู่

และความที่มาปฏิบัติหรือภาวนาตามวินัยดังกล่าวได้ชื่อว่า **ศีล** ซึ่งมีขึ้นตามวินัยที่ปฏิบัติ และก็เรียกจำนวนของศีลตามจำนวนของวินัยที่ปฏิบัติ เช่นเมื่อปฏิบัติในวินัย ๒๒๗ ข้อเป็นต้น ก็เรียกว่ามีศีล ๒๒๗ เป็นต้น นี่สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช และถ้าบวชเป็นสามเณรนั้น วินัยก็น้อยเข้า เช่นว่าวินัย ๑๐ ข้อที่เป็นหลักก็ชื่อว่ามีศีล ๑๐ ดังที่พูดกันว่าภิกษุมีศีล ๒๒๗ สามเณรมีศีล ๑๐ แต่สามเณรนั้นไม่ใช่มีเพียง ๑๐ ข้อเท่านั้น เมื่อนับตามที่พระอาจารย์ได้แสดงกันไว้ ก็นับได้ว่ามีวินัย ๑๐ ข้อเป็นหลัก และยังแบ่งออกไปเป็น **นาสนังคะ** คือข้อห้ามที่เมื่อละเมิดแล้วต้องให้สึกเสีย ๑๐ ข้อ และที่เป็น **เสขยวัตร** ตามภิกษุอีก ๗๕ และที่เป็น **ทัณฑกรรมวัตถุ** ที่ตั้งของทัณฑกรรมคือการลงโทษอีก ๕ ก็เป็น ๑๐๑ และยังต้องอาบัติอนุโลมตามอภิธมาจาริกวินัยของพระต่าง ๆ ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ ดังกล่าวอีกโดยมาก เมื่อนับเข้าแล้ว สามเณรก็ต้องปฏิบัติศีลหรือปฏิบัติวินัยใกล้ ๆ กับภิกษุเหมือนกัน คราวนี้สำหรับคฤหัสถ์นั้น เมื่อปฏิบัติในวินัยของคฤหัสถ์ ๕ ข้อ ก็ได้ชื่อว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อก็ชื่อว่ามีศีล ๘ นี้แสดงถึงวินัยและถึงศีลโดยทั่วไป

และที่พึงเข้าใจว่า **ศีลโดยตรงนั้นไม่มีข้อ** ที่มีข้อนั้นนับ

ข้อตามวินัยดังกล่าว เพราะศีลโดยตรงนั้นก็คือความเป็นปกติ
เรียบร้อยดีงามของกายวาจาพร้อมทั้งใจ การที่มาปฏิบัติหรือ
ภาวนาดังกล่าวนี้นี้เรียกว่าปฏิบัติและเมื่อปฏิบัติในวินัย ก็ชื่อว่า
ปฏิบัติในวินัยที่เป็นพระบัญญัติคือคำสั่ง และแม่ในธัมมะที่เป็น
คำสอน ก็พึงปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือต้องดำเนินไปจำเพาะให้ถึง
และต้องภาวนา คือว่าทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น อย่างเช่นที่มี
แสดงไว้ถึงหมวดธรรมที่จำแนกเป็นหมวด ๆ ในวินัยมุข ใน
นวโกวาท ตั้งแต่ทุกะ คือหมวด ๒ เช่น ทุกะคือหมวด ๒ นั้น

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง หนึ่ง **สติ** ความระลึกได้
สอง **สัมปชัญญะ** ความรู้ตัว

ธรรมเป็นโลกบาล คือคุ้มครองโลก ๒ อย่าง **hiri**
ความละอายแก่ใจ **โอตตปปะ** ความเกรงกลัว

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง หนึ่ง **ขันติ** ความอดทน
สอง **โสรัจจะ** ความเสถียร

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง **บุพการี** บุคคลผู้ทำอุปการะ
ก่อน **กตัญญูกตเวที** บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน
ที่เรียนรู้อันนี้เป็นปริยัติ และเมื่อเรียนรู้อันนี้แล้วก็ต้องมี
ปฏิบัติ คือดำเนินให้ไปถึง คือให้มีสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้เป็น
สติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้มีสัมปชัญญะขึ้น ให้เป็นสัมปชัญญะ
ขึ้นที่ใจของตนเอง ดังนี้เป็นต้น เรียกว่าปฏิบัติหรือเรียกว่าภาวนา
ถ้าหากว่าไม่มีปฏิบัติหรือภาวนาดังนี้แล้ว ก็สักแต่ว่าเรียนรู้เท่านั้น

ไม่มีธัมมะเหล่านี้ขึ้นในใจของตนเอง ธัมมะเหล่านี้ไม่เป็นขึ้น
ไม่เกิดขึ้นที่ใจของตัวเอง ฉะนั้นปฏิบัติจึงสำคัญมาก

แม้ในทางคติโลกก็เช่นเดียวกัน ก็มีปริยัติคือเรียนรู้
และก็ต้องมีปฏิบัติ จึงจะทำให้ศิลปวิทยาที่เรียนรู้นั้นเป็น
ประโยชน์ในการใช้สอยขึ้นได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นเรียนรู้วิชา
ก่อสร้าง เช่นสร้างบ้านสร้างเรือน เป็นช่างปูนช่างไม้เป็นต้น
ก็ต้องมีปฏิบัติคือทำ เช่นเป็นช่างไม้ก็ต้องมีการทำ เช่นว่าทำบ้าน
ทำเรือนไม้ ทำตู้ไม้ ทำโต๊ะไม้ จะต้องมีการเลื่อย การไสไม้การ
ตัดไม้การตบแต่งไม้ เพื่อให้สามารถประกอบเป็นส่วนนั้นส่วนนี้
ของสิ่งที่จะสร้างนั้น ตลอดจนถึงรู้จักแกะสลักไม้เป็นต้น
ต้องทำเป็นจึงจะสามารถสร้างบ้านสร้างเรือน ต่อโต๊ะต่อเก้าอี้
เป็นต้นได้ การทำเป็นนี้แหละคือการศึกษา คือต้องทำให้เป็น
ขึ้นมาได้ ให้มีขึ้นมาได้ เพราะมีการปฏิบัติดังนี้ จึงได้มีบ้านเรือนขึ้น
มีดีกรามบ้านช่องขึ้น มีโต๊ะมีเก้าอี้เป็นต้นขึ้น และมีทุก ๆ อย่าง
ที่มนุษย์ได้อาศัยใช้สอยอยู่เพราะการปฏิบัติ ถ้าเป็นแต่เพียง
เรียนรู้เท่านั้น ไม่ปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้ก็จะไม่บังเกิดขึ้นเลย จะไม่มี
บ้านเรือนเลย จะไม่มีดีกรามต่าง ๆ เลย จะไม่มีโต๊ะเก้าอี้ตู้ต่าง
อะไรเลย ทุกอย่างจะไม่มีถ้าเพียงแต่เรียนรู้แล้วไม่ปฏิบัติ คือ
ไม่ทำให้มีขึ้นให้เกิดขึ้น แม้แต่การปรุงอาหาร เรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติ
แม้แต่การหุงข้าวเท่านั้น เรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติ คือต้องหุงข้าวเป็น
จึงจะหุงข้าวได้สุกดีเหมาะสำหรับบริโภค จะทำอาหารอย่างไร

อย่างหนึ่งก็ต้องทำเป็น จึงจะสำเร็จเป็นอาหารอย่างนั้นอย่างนี้
ขึ้นมา เรียนรู้อย่างเดียวแต่ไม่ทำ ก็ไม่บังเกิดเป็นข้าวสุก เป็น
อาหารเป็นต้นต่าง ๆ ขึ้นได้ แม้การขี่จักรยาน เพียงแต่เรียนรู้
อย่างเดียวหรือเพียงแต่ดู ๆ เขาถีบอย่างเดียว ไม่ทำก็ไม่
สามารถจะถีบจักรยานได้ ไม่สามารถจะขับรถเรือต่าง ๆ ได้
แม้ในทางโลกก็ต้องมีการปฏิบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนี

การมีภาวนาดังกล่าวนี คือต้องทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น
ต้องดำเนินไปให้ถึง ถึงการที่จะสร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้น ที่จะทำสิ่ง
เหล่านั้นให้มีให้เป็นขึ้นมา ให้มีเป็นบ้านเป็นเรือนตึกกรามเป็น
โต๊ะเก้าอี้ เป็นข้าวสุกเป็นอาหารเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้เป็นต้น
เหล่านั้นเรียกว่าเป็นปฏิบัติหรือภาวนาทั้งนั้น คู่กันไปกับเรียนรู้

เพราะฉะนั้น ปฏิบัติ ภาวนา จึงเป็นสิ่งจำเป็น และใน
การปฏิบัติภาวนานี จะต้องมีการฝึกหัดซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ ดังที่
ในบัดนี้แม้ในการศึกษาทางโลก ก็ยังแบ่งเป็นภาคทฤษฎีกับภาค
ปฏิบัติซึ่งต้องมีคู่กันไป ซึ่งภาคทฤษฎีนั้นเป็นภาควิชาการเกี่ยว
กับการเรียนรู้ ภาคปฏิบัตินั้นเกี่ยวกับการกระทำ คือต้อง
ประกอบกระทำให้เป็นให้มีขึ้นมา ดังที่เรียกว่าทำเป็น เป็นนี่
แหละคือตัวภาวนา และมีนั่นแหละคือว่าภาวนา และการที่จะ
ทำมีทำเป็นนั้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือดำเนินไปให้ถึง ให้ถึงความที่
จะมีจะเป็นขึ้นมาได้นั้น ซึ่งมักจะเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าการกระทำ
ปฏิบัติของภิกษุโดยส่วนรวมก็ได้แก่ **สิกขา ๓** ที่แสดง

ไว้ในต้นนวกอวาท วินัยบัญญัติว่าสิกขาของภิกษุมี ๓ อย่าง คือ
 คีล สมาธิ ปัญญา ความสำรวมกายวาจาใจให้เรียบร้อยชื่อว่าคีล
 การรักษาใจมั่นชื่อว่าสมาธิ ความรอบรู้ในกองสังขารชื่อว่าปัญญา
 อีกอย่างหนึ่งสรุปของปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ที่มาแสดงไว้ใน
ธรรมวิภาค เป็นโอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

หนึ่ง เว้นทุจริตคือประพฤติชั่วด้วยการวาจาใจ

สอง ประกอบสุจริตคือประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ

สาม ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ
 มีโลกโกรธหลงเป็นต้น

ปฏิบัติของภิกษุคือสิกขา ๓ นี้ ไม่ใช่จำเพาะภิกษุ แม้
 สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป ก็สรุปปฏิบัติเข้าในสิกขา ๓ นี้เหมือนกัน
 อันเรียกว่า**ไตรสิกขา** ได้แก่ คีล สมาธิ ปัญญา และไตรสิกขานี้
 ก็ย่อมาจากมรรคมงคล ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา
 คือเทศนาครั้งแรกว่า**มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง
 อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริ
 ชอบ ก็ย่อเข้าไปในปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา สัมมาวาจา
 เจริญชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยง
 ชีวิตชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าไปเป็นคีลสิกขาหรือคีล สัมมาวายามะ
 เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ๓
 ข้อนี้ก็ย่อเข้าไปเป็นจิตตสิกขา

อีกอย่างหนึ่งก็คือพระโอวาท ๓ ก็เท่ากับ**ไตรสิกขา**นี้เอง

และพระโอวาท ๓ นี้ก็มาจากพระโอวาทครั้งสำคัญของ
พระพุทธรเจ้าที่เรียกว่า **โอวาทปาติโมกข์** ซึ่งเป็นการตรัสสอน
วางหลักพระพุทธศาสนา หมายความว่าหลักปฏิบัติว่า

สพฺพปาปสฺส อภรณั	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุสลสฺสุปฺสมปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม
สจฺจิตฺตปริโยทปนั	การยังจิตของตนให้ผ่องใสหรือ ผ่องแผ้ว
เอตํ พุทฺธาน สาสนั	นี่เป็นศาสนาคือคำสอนหรือ คำสั่งสอนของพระพุทธร ทั้งหลาย คือของพระผู้รู้ ทั้งหลาย ดังนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามสิกขา ๓ หรือตามโอวาท ๓
ดังนี้ เป็นการปฏิบัติพระพุทธศาสนาและก็ต้องมาจากคำสอนก่อน
และเป็นคำสอนที่มุ่งให้ปฏิบัติ เมื่อมีปฏิบัติหรือภาวนา ให้มีขึ้น
ในคำสอนนี้ จึงเป็นปฏิบัติ และนอกจากนี้ธัมมะทั้งสี่นั้นนั้น ย่อม
ประมวลเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ และกิจที่พึงทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น
ก็มี ๔ อย่าง คือ

หนึ่ง	ปริญญา	ความกำหนดรู้หรือความรู้รอบคอบ
สอง	ปหานะ	การละหรือความละ
สาม	สัจฉิกรณะ	การกระทำให้แจ้งหรือความกระทำ ให้แจ้ง และ

สี่ **ภาวนา** ความทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น หรือการ
ทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น

พึงทราบว่ อริยสัจทั้ง ๔ นั้นก็ได้แก่ ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และทุกข์นั้นมักจะแปลกันว่า ความไม่สบายกายไม่สบายใจชื่อว่าทุกข์ แต่ความไม่สบายกายไม่สบายใจนี้เป็นทุกขเวทนา ซึ่งเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง แต่เมื่อจะแปลให้ครอบคลุมว่า**ทุกข์ในความหมายของพุทธศาสนา**อย่างเต็มที่แล้ว ก็**แปลว่าสิ่งที่ทนอยู่ยาก** อันหมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ตั้งงแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องมีเกิดต้องมีดับ สิ่งใดที่มีเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา นี่คือทุกข์ ซึ่งเมื่อจำแนกตามที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกเอาไว้ ก็เป็นสภาวะทุกข์หมวดหนึ่ง เป็นปภินณฑกทุกข์หมวดหนึ่ง และเป็นทุกข์โดยสรูป

ที่เป็น**สภาวะทุกข์**นั้นแปลว่าทุกข์โดยสภาพ คือเป็นทุกข์โดยที่เกิดขึ้นตามภาวะของตนเอง ที่ได้แก่ชาติ คือความเกิดเป็นทุกข์ ชรา ความแก่เป็นทุกข์ มรณะ ความตายเป็นทุกข์ นี้เรียกว่าสภาวะทุกข์ทุกขโดยสภาพ เพราะทุกคนที่เกิดมาตั้งแต่ชาติคือความเกิด แล้วก็แกเป็นตาย ภาวะเหล่านี้เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของตนเอง เรียกว่าเป็นไปตามภาวะ เป็นไปของตนเอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้เป็น ก็เป็นไปตามภาวะที่เป็นเหตุ

เป็นปัจจัยของตนเอง เว้นไว้แต่ความตายที่อาจจะมีโดย
ฆาตกรรมหรือโดยอุบัติเหตุ แต่อาการที่ตายนั้นก็เป็นลักษณะ
ของตนเอง จึงเป็นสภาวะทุกข์

ส่วน**ปภินณฑทุกข์** ทุกข์เบ็ดเตล็ดนั้น เป็นทุกข์ที่
เกิดขึ้นทางจิตใจต่าง ๆ ได้แก่ โสกะ ความแค้นใจ ปริทเวะ
ความรณฺจวนใจ ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกาย
โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ที่เรา
สวดกันอยู่เวลาเช้า ย่อลงก็เป็น ๒ คือ ความประจวบกับสัตว์
สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขาร
ทั้งหลายที่เป็นที่รัก ย่อลงอีกก็เป็น ๑ คือปรารถนาไม่ได้สมหวัง

และ**ทุกข์โดยสรูปนั้น** ก็ได้แก่ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕
ประการ คือ รูปขันธ กอรูป เวทนาขันธ กอเวทนา สัญญา-
ขันธ กอสัญญา สังขารขันธ กอสังขาร คือความปรุงคิดหรือ
คิดปรุง และวิญญาณขันธ กอวิญญาณ คือความรู้ที่เป็นเห็น
เป็นได้ยิน เป็นได้ทราบ เป็นได้คิด ในเมื่ออายตนะภายในภายใน
นอกประจวบกันเหล่านี้ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่มิเกิดมีดับ
เป็นธรรมดา และเรียกย่อได้ว่า **ทุกข์ทุกข์** เป็นทุกข์โดยความเป็น
ทุกข์ที่จำแนกออกได้เป็นอย่างดี ๆ และที่มักปรากฏเป็นความไม่
สบายกายความไม่สบายใจประกอบอยู่ด้วย แต่อันที่จริงนั้น
แม้เป็นความสุขกายสุขใจก็เป็นทุกข์เหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่
ต้องเกิดต้องดับ ทุกข์ที่จำแนกออกเป็นข้อ ๆ ดังนี้เป็นทุกข์ทุกข์

ทุกข์ที่โดยเป็นทุกข์อย่างนั้น เป็นทุกข์อย่างนี้ และเมื่อมุ่งถึง
 อากาโรคทุกข์คือความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และ
 สิ่งที่จะเป็นทุกข์ทุกข์ คือเป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ ที่จะเป็น
วิปริณามทุกข์ดังกล่าว ก็เพราะว่าเป็น**สังขาร** คือเป็นสิ่งผสม
 ปปรุงแต่ง ทุกอย่างที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งชื่อว่าทุกข์ทั้งนั้น

และสิ่งที่ชื่อว่าเป็นสังขารปรุงแต่ง ก็คือสิ่งที่มีลักษณะ

๓ อย่าง คือ

หนึ่ง	อุปปาโท ปญญาติ	ความเกิดขึ้นปรากฏ
สอง	วโย ปญญาติ	ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ
สาม	จิตตัสส อณฺณตตฺตํ ปญญาติ	เมื่อตั้งอยู่ ความ
แปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ

เหล่านี้ชื่อว่าสังขาร สิ่งนี้ชื่อว่าสังขารนั้นจะต้องประกอบ
 ด้วยลักษณะทั้ง ๓ ดังที่กล่าวมานี้ และเมื่อเป็นสังขารคือสิ่ง
 ผสมปรุงแต่ง จึงอยู่ในลักษณะที่ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
 เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” ฉะนั้น จึง
 เป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เหล่านี้เรียกว่าสังขารทั้งนั้น และเมื่อ
 ชื่อว่าสังขารก็ต้องเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ แปลว่า
 ทนอยู่ได้ยาก ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องเกิดดับ

เพราะฉะนั้น **ทุกขอริยสังขหรือทุกขสังขจะ** ข้อที่ ๑ ของ

อริยสัจนี้ จึงมีกิจที่พึงปฏิบัติได้แก่ ปริยญา คือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้ ทำความรู้จักว่าสิ่งที่เป็นสังขารทั้งหมดจะต้องเป็นทุกข์ดังนี้ นี่เป็นหน้าที่ ๆ **พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๑** ในนวกอวาททั้งหมดนั้น ข้อธรรมที่แสดงถึงขั้นธ ชาติอายตนะ ทั้งหมดรวมเข้าในข้อที่ ๑ นี้ทั้งนั้น ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติทำความกำหนดรู้ให้รู้จักว่าเป็นทุกข์อย่างนี้ ๆ คือเป็นทุกข์ได้แก่เป็นวิปริณามะ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นวิปริณามะอย่างไร คือต้องเป็นสิ่งที่เกิด ต้องเป็นสิ่งที่ดับ ให้กำหนดรู้ดังนี้ แต่ไม่ต้องไปฆ่าไปทำลาย เพราะฉะนั้น คนที่ฆ่าตัวตายจึงชื่อว่าปฏิบัติผิดพระพุทธศาสนา เพราะว่าสิ่งที่ฆ่าคือสังขารร่างกายจิตใจอันเป็นขั้นธ ๕ หรือย่อลงเป็นนามรูปนี้เอง ซึ่งสิ่งนี้พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กำหนดรู้เพราะรวมอยู่ในทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ข้อแรก ถ้าจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัวความอยากคือความอยากตาย เพราะความตายนั้นไม่ต้องอยากหรือไม่อยากต้องตายอยู่นั่นเอง แต่ความอยากตายนั้นเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ต้องฆ่าตัวความอยากตายเสีย และการที่บัญญัติศีลข้อที่ ๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ก็โดยที่การฆ่าสัตว์นั้นก็คือการฆ่าสังขาร การทำลายชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่กิจในพุทธศาสนาให้ต้องไปฆ่าแม้ตัวเองดังกล่าว

แต่กิจในพุทธศาสนาที่ต้องการก็คือให้พิจารณาว่า ชีวิตร่างกายจิตใจของสัตว์ทั้งหลายทั้งตัวเองด้วย เป็นสังขารคือสิ่ง

ผสมปรุ้งแต่ง คือต้องเป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิดดับ **ไตรลักษณ์** คือลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง ได้แก่ **อนิจจลักษณะ** เครื่องกำหนดหมายว่าอนิจจะ คือไม่เที่ยง **ทุกขลักษณะ** เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ **อนัตตลักษณะ** เครื่องกำหนดหมายว่าอนัตตา มีใช้ตัวตน ก็ได้แก่การพิจารณา ในทุกขอริยสังขนี้เอง ซึ่งจำแนกวิธีพิจารณาไปในลักษณะคือ เครื่องกำหนดหมายของสังขารทั้งหลาย คือบรรดาสังขารทั้งหลายนั้น ทั้งเป็นสังขารที่มีใจครอง เช่นชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย และสังขารที่ไม่มีใจครอง เป็นคู่กัน ได้แก่ต้นไม้ภูเขาเป็นต้น และบรรดาวัตถุต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุ้งแต่งเหมือนกัน ทั้งหมด ต้องเป็นทุกข์ อยู่ในทุกขอริยสังขนี้ ซึ่งวิธีพิจารณานั้น อาจจำแนกออกได้ดังกล่าว คือเป็นไตรลักษณ์

หรือว่าอีกประการหนึ่งแสดงเป็น**ทวิลักษณ์** คือลักษณะ ๒ ดังที่เราสวดกันอยู่ในเวลาเช้า คือ อนิจจะ ไม่เที่ยง อนัตตา มีใช้อัตตาตัวตน ก็เพราะว่าเมื่อยกเอาทุกขอริยสังขเป็นที่ตั้งแล้ว ซึ่งเป็นที่รวมแล้ว ก็อาจแสดงได้เป็นทวิลักษณ์หรือทวิลักษณ์ ลักษณะ ๒ คือเพียงอนิจจะกับอนัตตา แต่โดยทั่วไปนั้นไม่ได้แสดงอริยสังขนำ คือทุกขอริยสังข แต่มักแสดงเป็นไตรลักษณ์ และวางทุกข์เอาไว้เป็นที่ ๒ คืออนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ เพราะว่าสังขารเหล่านี้หรือว่าสังขารทั้งหมดมี

ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของตนเองที่บังเกิดขึ้นที่ตัว
สังขารเองทุกประการ ว่าไม่เที่ยงอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นทุกขอย่าง
นั้นอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนั้นอย่างนี้ ดูเข้าไปที่ตัวสังขารเองก็
จะเห็นได้

เพราะฉะนั้น การเห็นความจริงที่สังขารเองนี้ จึงมิได้
คิดปรุงขึ้น แต่ว่าเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ที่ตัวสังขารทั้งหลาย
ว่าไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ เป็นทุกขะ คือทนอยู่ไม่ได้
ต้องถูกความเกิดความดับนั้นบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ให้ต้อง
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปไม่มีหยุด ตั้งแต่เกิดจนถึงดับ และ
เป็นสิ่งที่ เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ความเป็นอัตตาตัวตนนั้น
เป็นเพียงความยึดถือ หรือว่าเป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา แต่ความ
จริงนั้นไม่มี จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะถือว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนี้
สิ่งนี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือเรียกสั้นๆ เป็นตัวเราของเรา
ต้องการให้พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ ไม่ใช่ให้ไปฆ่า
ให้ไปทำลาย ไม่ว่าจะ เป็นสังขารของใคร แม้ของตนเอง ไม่ว่าจะ
เป็นสิ่งใด ต้องการให้ทำความกำหนดรู้ ให้รู้รอบคอบว่า ไม่เที่ยง
เป็นทุกข เป็นอนัตตาอย่างนี้ หรือสรุปเข้าว่าเป็นทุกขสัจจะ เป็น
ทุกขอย่างนี้ นี้ต้องการให้ปฏิบัติอย่างนี้ อันนี้เรียกว่าปริญา
คือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้

ส่วนข้อสอง **ทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์นั้น กิจที่พึงทำ
คือละเสีย เพราะว่ามันเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ได้แก่ **ตัณหา** ความ

ดิ้นรนทะยานอยากที่พระพุทธรเจ้าทรงยกขึ้นมา ได้แก่ **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจของ **กิเลสกาม** กิเลสเป็นเหตุใคร่ **ภวตัณหา** ความดิ้นรนไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ อยากรู้อยากเป็นนั้นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ คือต้องการให้ภาวะที่ไม่ชอบให้สิ่งที่ไม่ชอบสิ้นไปหมดไป ก็มีความหมายครอบคลุมถึง บรรดาภิเลสทั้งหมด และครอบคลุมไปถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายทั้งหมด ที่เป็นความชั่ว จากกรรมคือการทำงานที่กระทำทางกาย ทางวาจาทางใจ หรือจะกล่าวว่ากรรมคือการทำงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจที่เป็นบาปอกุศลทุจริตทั้งหมดก็ได้ เพราะฉะนั้น การละจึงหมายความว่า ละบรรดาภิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตใจทั้งหมด อันมี**อวิชชา** คือความไม่รู้ในสังขะ คือความจริงเป็นหัวหน้า ยกเอาตัณหาขึ้นเป็นที่ตั้งก็เพราะว่ารู้ได้ง่าย เพราะตัณหาขึ้นเมื่อบังเกิดขึ้นที่ใจของใครก็รู้ได้ ว่านั่นแหละคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

เพราะฉะนั้น **กิจที่พึงทำในอริยสังข์ข้อที่ ๒ นี้ก็คือ ปหานะ การละ** คือให้ละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์เสีย สละเสียหรือว่าฆ่าเสีย เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดโลภะคือความโลภขึ้นในทรัพย์สมบัติของใคร ก็ให้ละตัวความโลภนั้นเสีย แล้วการลักขโมยก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดโทสะคือความโกรธแค้น

ขัดเคืองขึ้นมา จะทำร้ายชีวิตร่างกายใคร ก็ฆ่าตัวโทสะ ละตัวโทสะนั้นเสีย ก็ไม่ต้องไปฆ่าใคร ทำลายใคร เมื่อเกิดความหลงยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงยึดถือสยบอยู่ในสิ่งนั้นเสีย หรือว่าเมื่อหลงเข้าใจผิดอยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงนั้นเสีย ก็จะไม่ยึดถือผิดต่อไปหรือไม่ยึดถือต่อไป แม้เมื่อเกิดต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากขึ้นอย่างที่เราเรียกเอาข้อนี้ขึ้นมาเป็นที่ตั้งในการแสดงทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ก็ละต้นเหตุเสีย

อันกิเลสกองโลภโกรธหลง หรือว่ากองราคะ ความติดใจยินดี หรือว่าโทสะ โมหะ อันเป็นกิเลส ๓ กองที่แสดงว่าเป็นอกุศลมูลคือมูลของอกุศลทั้งปวง หรือว่าแม้ยกต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้ขึ้นแสดงก็ตาม กิเลสเหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นรวมกันไปในนั่นเอง เป็นแต่เพียงว่ายกขึ้นลักษณะใดลักษณะหนึ่งของกิเลสตามอาการของกิเลส จึงได้ตั้งชื่อตามอาการของกิเลสในความโลภความโกรธความหลงนั้น ย่อมมีต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากรวมอยู่ด้วย แต่ว่าเมื่อเรียกเอาอาการของจิตใจที่อยากได้ ก็เรียกว่าโลภะ ที่ยินดีติดอยู่คือติดใจ ที่เรียกว่ารักใคร่ก็เรียกว่าราคะ มุ่งอาการที่ขัดใจขัดเคืองปลั่งปล่านก็เรียกว่าโทสะ เมื่อมุ่งอาการที่ไม่รู้จริงและสยบอยู่ในความไม่รู้จริงหรือเข้าใจผิด สยบอยู่ในความเข้าใจผิดนั้น ก็เรียกว่าโมหะ และเมื่อมุ่งอาการของจิตในขณะที่มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ

นั้น ว่าเป็นจิตที่ไม่สงบ แต่ว่าดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย หรือทะยานไปต่าง ๆ ก็เรียกว่าตัณหา เพราะฉะนั้น ราคะหรือ โลภะโทสะโมหะก็ตัณหาตัวเอง หรือว่าตัณหานั้นก็คือราคะหรือ โลภะโทสะโมหะนั้นเอง แต่ว่าเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตาม อากาารของจิตใจในขณะที่กิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้กิจที่ พึงทำก็คือปราบทานะ คือการละเสีย

ข้อที่ ๓ คือ สังฆิกรณะ ความกระทำให้แจ้งหรือการ กระทำให้แจ้งถึงความดับทุกข์นี้ ก็คือดับตัณหาความดิ้นรน ทะยานอยาก หรือดับกิเลส ดับบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ที่เป็น อกุศลกรรม อันเป็นผลที่เกิดสืบเนื่องมาจากกิเลส แต่ว่าเมื่อมา เป็นอกุศลกรรมขึ้น ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เช่นเดียวกัน และเมื่อ ดับเสียได้คือละเสียได้ ด้วยปราบทานะคือการละในข้อที่ ๒ ก็ย่อม จะได้รับผลของการละนั้น จึงกระทำให้แจ้งผลของการละนั้น ที่ใจของตัวเอง คือดูใจของตัวเองที่ได้รับความสงบ และความ สุขที่เกิดจากความสงบ เพราะละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือละ ตัณหาได้เป็นต้น ข้อนี้ก็สำคัญ ก็จะทำให้ได้รู้ผลดีของ การที่ละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือตัวความสงบใจและความสุขที่ เกิดจากความสงบนั้น

แต่ในเบื้องต้นนั้นอาจจะรู้ยาก เพราะมีผล ๒ อย่าง บังเกิดขึ้นซึ่งใจนี้ต้องได้รับไปพร้อม ๆ กัน คือว่าถึงผลที่ใจนี้ ได้รับพร้อม ๆ กันนั้น เป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง เป็นความสุข

อย่างหนึ่ง ความสุขนั้นก็เกิดจากการที่ละตัณหาได้ดังกล่าว หรือสงบเหตุให้เกิดทุกข์ได้ดังกล่าว ความทุกข์นั้นเกิดจากกิเลสนั้นเองหรือว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเองที่จะต้องละไป มีตัณหาเป็นต้น เพราะว่าตัณหาเป็นต้นนั้น ย่อมไปด้วยกันกับ **นันทิ**คือความเพลิน **ราคะ**คือความติดใจอันเป็นฝ่ายกาม เมื่อจิตใจนี้มีตัณหาบังเกิดขึ้น ก็ย่อมจะมีความเพลินอันเป็นนันทิ กับความติดใจอันเป็นราคะ ไปกับความอยากนั้นในกามทั้งหลาย ในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ทั้งหลาย ในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ที่ไม่ชอบทั้งหลาย แปลว่าใจยังอาลัยอยู่กับตัณหา ยังอยู่กับนันทิคือความเพลินไปในตัณหา ความติดใจอยู่ในตัณหา พร้อมกับในอารมณ์ของตัณหาทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งกาม ทั้งภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ ทั้งวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ ครั้นมาถูกความเพียรพยายามที่จะละ ใจก็ไม่อยากที่จะละ เพราะใจยังชอบอยากอยู่ ใจยังชอบความเพียรอยู่ ใจยังชอบความติดใจและสิ่งที่ติดใจนั้นอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อมาพยายาม ละเสียด้วยศีลคือความงดเว้น ไม่กระทำไปด้วยอำนาจของตัณหาก็คดี ด้วยสมาธิคือความที่เหมือนอย่างบังคับใจให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานที่เป็นที่ตั้งของสมาธิก็ดี ด้วยปัญญา คือให้พิจารณาให้เห็นธรรมชาติของสังขารทั้งหลายก็ติดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ใจก็ย่อมจะตั้งดีตั้ง ดีนรณกวัดแกว่ง ไม่ต้องการที่จะงดเว้น ไม่ต้องการที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน ไม่ต้องการที่จะพิจารณาให้เห็น

อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เป็นธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ไม่มี
 ความสุขในการที่จะปฏิบัติดังนี้ จึงได้ตื่นรณกวดแกว่งกระลับ
 กระส่ายที่จะออกไป ออกไปสู่ค้นหา อารมณ์ของค้นหา
 สู่ความเพลิน สู่อารมณ์ของความเพลิน สู่ความตั้งใจ อารมณ์
 ของความตั้งใจทั้งหลายนั้น

ครั้นเมื่อมาบีบบังคับให้อุดทน งดเว้นด้วยศีล อยากจะ
 ทำนั้นอยากจะทำนี้ก็ทำไม่ได้ ด้วยสมาธิ ให้สงบอยู่ในกรรมฐาน
 ให้พิจารณาให้เห็นธรรมดาของสังขาร ก็เห็นไปตรงกันข้าม ไม่
 พอใจที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน เห็นว่าแห้งแล้งไม่มีความสุขอะไร
 พิจารณาในธรรมดาของสังขารจะเห็นว่าแห้งแล้ง ทำให้ใจห่อ
 เหี่ยวไม่มีความสุขอะไร เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์ขึ้น ไม่เป็นสุข
 อยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา ถ้าเป็นพระก็จะร้อนผ้าเหลือง จน
 ถึงไม่สามารถจะครองผ้าเหลืองอยู่ได้ เพราะเป็นทุกข์ แล้วก็
 เลยกโทษว่าเป็นทุกข์เพราะการปฏิบัติในสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา
 แต่ไม่โทษว่าเป็นทุกข์เพราะค้นหา ส่วนความสุขที่ได้จากการ
 ปฏิบัติในสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา ซึ่งมีอยู่ในขณะที่ปฏิบัตินั้น
 มองไม่เห็น เพราะว่าถูกความทุกข์ที่ได้จากค้นหา นั้น เพราะ
 เหตุว่าไม่ปฏิบัติตามใจของตัณหาปิดบังเสียหมด จึงทำให้
 ปฏิบัติในสิกขาต่อไปไม่ได้ เพราะไม่เห็นผลของการปฏิบัติใน
 ไตรสิกขา อันนี้สำคัญ ถ้าหากว่าไม่เห็นผลของการปฏิบัติใน
 ไตรสิกขา เห็นแต่ความทุกข์ ซึ่งโทษว่าความทุกข์นั้นเกิดจากผล

ของการปฏิบัติในไตรสิกขา ไม่โทษว่าความทุกข์เกิดจากตัณหา ก็ทำให้ทั้งไตรสิกขา เวียนมาปฏิบัติในตัณหาคือความดีนรณะ ยานอยากซึ่งเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เพราะว่ามีความเพลินมีความติดใจอยู่ในอารมณ์ของกามนั้นเป็นเครื่องล่อใจ สามัญชนมักจะเป็นอย่างนี้ ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต ไม่ว่าจะ เป็นคฤหัสถ์ เมื่อมาจับปฏิบัติในธรรม ก็มักจะเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทั้งพระเก่าทั้งพระใหม่และทุก ๆ บุคคล ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ อยู่เนื่อง ๆ อยู่เสมอ ๆ ซึ่งจะ เป็นเครื่องป้องกันจิตใจนี้ไม่ให้หนีออกไปในตัณหากิเลสทั้งหลาย และในอารมณ์ของตัณหากิเลสเหล่านั้น แต่ให้หนีเข้ามาในสติปัฏฐานแทนอยู่เสมอ ๆ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ย่อมจะได้พบกับความสงบที่เกิดจากการปฏิบัติในสติปัฏฐานก็นับเนื่องอยู่ในไตรสิกขานั้นแหละ เมื่อปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในไตรสิกขาด้วยไปพร้อม ๆ กัน มีศีลมีสมาธิมีปัญญาอยู่ในการปฏิบัติในสติปัฏฐานนั้นไปด้วยพร้อม ๆ กัน เป็นไปเอง เป็นเรื่องของธรรมปฏิบัติซึ่งมีทางไปเป็นอันเดียวกัน จะยกข้อไหนมาแสดงก็ตาม เมื่อปฏิบัติแล้วก็เข้าทางอันเดียวกันหมด คือนำจิตไปสู่ความสงบจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ในอนุสสติ ๑๐ ข้อที่ ๑๐ จึงได้มีข้อ **อุปสมานุสสติ** อันได้แก่ความระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ คือระลึกถึงความสงบนั้นเอง ซึ่ง

ความสงบที่สุดนั้นก็คือพระนิพพาน เป็นยอดความสงบและเป็นความสงบอย่างยอด จึงระลึกถึงคุณของพระนิพพานซึ่งเป็นยอดของความสงบหรือความทสงบอย่างยอด ซึ่งเป็นที่ระงับคือสงบนั่นเองซึ่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ให้มาระลึกถึงอยู่เสมอ และก็ให้ระลึกว่า จิตใจที่มีกิเลสมีตัณหาเป็นต้นดังกล่าวนั้น เหมือนดังจิตใจที่เป็นโรค และเมื่อหมอให้ยาระงับโรค การใช้ยาของหมอคั้งแรก ๆ นั้น ผลของยาที่ปรากฏขึ้นยังน้อย อาการของโรคยังมากกว่า จึงรู้สึกเหมือนอย่างว่ายังไม่ได้ผล เหมือนอย่างคนที่เป็นไข้หรือว่าเป็นโรคเรื้อรัง เพราะว่าโรคกิเลสนี้เป็นโรคเรื้อรัง เมื่อใช้ยาของหมอที่แรกนั้น อันที่จริงยากก็เข้าแก้แล้ว แต่ค่อย ๆ แก้ทีละน้อย ผลของยายังไม่ปรากฏให้เห็นให้รู้สึก ยังรู้สึกอยู่แต่อาการของโรคที่เป็นทุกขเวทนาต่าง ๆ จึงยังมีทุกขเวทนาครอบงำอยู่ แต่ว่าตัวเวทนาที่เป็นสุขอันเป็นผลของยานั้นยังน้อย แต่แม้เช่นนั้นก็ให้มีความรู้สึกไว้ว่ายาต้องให้ผล เป็นการเชื่อยาไว้ก่อนว่ายาต้องให้ผล ในเมื่อได้หมอที่ดีที่สุดแล้วยากก็ต้องให้ผล ต้องเชื่อไว้ก่อนแม้ว่ายายังไม่ได้ให้ผล พยายามที่จะใช้ยาตามที่หมอสั่ง ใช้ไปเรื่อย ๆ ยานั้นก็เข้าไประงับโรคไปเรื่อย ๆ ลักระยะหนึ่งก็จะเริ่มรู้สึกได้ผลว่าค่อยมีความสุขขึ้น และความทุกข์ที่เป็นทุกขเวทณาก็น้อยลง แต่ว่าโรคเริ่มที่จะหาย และเป็นไปดังนี้โดยลำดับ จนถึงเมื่อโรคหายมากแล้ว สุขเวทนาที่เกิดจากยาก็มากขึ้น ทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคก็น้อยลง

จนถึงเมื่อโรคหาย ทุกขเวทนาจากโรคก็หมดไป เหลือแต่ตัวสุขเวทนาที่เกิดจากยาที่หมอให้ นั่นอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น ในขั้นแรกจึงต้องมี**ขันติ**คืออดทนไว้ก่อน และเมื่อได้รับทุกข์ขึ้นเป็นทุกข์ทางใจ อีกอดเดือต่อนุ่นวาย ดิ้นรนกวัดแกว่งไม่สงบ ก็จะไปโทษว่าเป็นเพราะลิกขาวิสัย ธรรมปฏิบัติ ต้องโทษว่าเพราะต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก ของใจเอง ของนั่นก็คือความเพลินในใจเอง ของรากะคือความติดใจยินดีในใจเอง ในอารมณ์ที่เป็นกามทั้งหลาย เหมือนอย่าง เป็นตัวโรคที่ยังให้เกิดทุกขเวทนา แต่เพราะปฏิบัติตามใจได้ ทุกขเวทนามก็หายไป เพราะว่ากิเลสทั้งปวงนี้ที่ชาวโลกทั้งหลาย แก้กัณ ก็แก้กันด้วยการปฏิบัติตามใจ ใจต้องการเป็นต้นหาอยู่ในอะไร ก็ปฏิบัติตามต้นหาเสีย ต้นหานั้นก็สงบ เพลินในอะไร ติดใจในอะไร พยายามให้ได้มาเสีย ความเพลินความติดใจนั้นก็สงบไปในเรื่องนั้น แต่ก็ยังสยบติดอยู่ คือปฏิบัติตามใจ แก้ด้วยการปฏิบัติตามใจ ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามใจก็เป็นทุกข์ทำให้อยู่ไม่ติด เหมือนคนที่ต้องการอะไรรุนแรง อยากจะได้อะไรรุนแรง ต้องไปให้ได้ ต้องไปทำอย่างนั้นให้ได้ ถ้าหากว่าไม่ยอมไปก็ ดิ้นรนทุรนทุราย จับใส่ห้องขังใส่กุญแจเอาไว้ ก็จะดิ้นรนอยู่ในห้องนั้นถ้าออกไปไม่ได้ จนกว่าความต้องการนั้นสงบ ความทุกข์ต่าง ๆ ก็สงบ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ตรัสสอนให้ตามใจ แต่

ตรัสสอนให้สงบใจเสีย ใจต้องการอะไรรุนแรงซึ่งเป็นกิเลสเป็น
 ตัณหา ก็อดกลั้นงดเว้นไว้เสีย มีขันติความอดทน จึงได้ตรัส
 เอาไว้ว่า “**ขันติ พล ว ยตินิ** ขันติเป็นกำลังของนักพรตทั้งหลาย”
 เพราะฉะนั้น เมื่อมีขันติเป็นกำลังอยู่ดังนี้ ก็เหมือนดั่งจับจิตใส่
 ห่วงขังเอาไว้ ให้ดีนอยู่ในห้องของใจอันนี้ ไม่ยอมให้ออกมาทาง
 กายทางวาจา ลักพักจิตก็สงบ และเมื่อสงบแล้วก็เป็นสุข จึงดู
 ตัวความสงบ ให้รู้จักตัวความสงบและความสุขที่เกิดจากความ
 สงบนั้น ในขณะที่ปฏิบัติทุกคราว ให้รู้จักว่าเมื่อปฏิบัติทุกคราว
 แล้ว จะต้องได้รับความสงบเป็นผลทั้งนั้น เหมือนอย่างกินยา
 ของหมอที่ถูกต้องกับโรคเข้าไป ก็ย่อมได้รับผลทุกคราวทั้งนั้น แต่
 ที่แรกนั้นยังเห็นยาก ต้องเชื่อก่อนว่าต้องมีผล และเมื่อยาเริ่มให้ผล
 กำจัดโรคลงไปทีละน้อยแล้ว ก็จะได้ความรู้สึกขึ้นเองว่าทุกข์ที่
 เกิดจากกิเลส เหมือนอย่างโรคนั้นลดลงมาก แต่ว่าได้ความสุข
 ขึ้นมาแทนที่ คือความสงบโรค ได้ความหายโรคความสงบโรค
 ขึ้นมาแทนที่ เป็นความสุข ความสงบนั้นก็ถือว่าความหายโรค
 นั้นเอง คือโรคกิเลสในใจที่เป็นอยู่เรื้อรังนั้นเอง เริ่มหายแล้ว
 ความสงบเข้ามาแทนที่ ก็ดูความสงบนั้นให้ชัดขึ้นมา

อันนี้แหละเป็นตัวอุปสมานุสสติ ที่ในแนวโกวาทได้ให้
 คำแปลไว้ว่า ระลึกถึงคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลส
 และกองทุกข์ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัว**หลักใหญ่ในการปฏิบัติธรรม**
 นี้แหละเป็นข้อที่ ๓ สัจฉิภระ การกระทำให้แจ้ง ในขณะที่

เริ่มรักษาโรค คือโรคกิเลสในจิตใจที่เกิดขึ้นเรื้อรังนั้น เกิดความทุกข์ทรมานทรมายขึ้นมา ก็ให้รู้จักว่าเป็นผลของกิเลส เห็นเป็นผลของโรค ไม่ใช่เป็นผลของธรรมเนียมปฏิบัติ วินัยปฏิบัติ ให้รู้จักเอาไว้ก่อน แล้วก็มีความอดทน พลังที่จะห้ามจิต ระวังจิต เหมือนอย่างจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ไม่ยอมให้ออกไป มีความอดทนที่จะขังเอาไว้ให้ได้ แล้วก็ปฏิบัติในวินัยปฏิบัติธรรมปฏิบัติไปเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ยอมจะได้ผลเป็นความสงบจิต คือสงบกิเลสนั่นเอง

ที่ว่าสงบจิตนั้นไม่ใช่สงบอะไร คือสงบกิเลสนั่นเอง ที่เรียกว่าสงบใจก็ไม่ใช่อะไร สงบกิเลสนั่นเอง ก็จะได้ผลเป็นความสงบกิเลสที่เราเรียกว่าความสงบ อันนำไปเกิดความสุข ได้ความสุขที่เริ่มได้ขึ้นและได้มาก ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ดังนี้ก็จะมีความสุขขึ้นในธรรมปฏิบัติในวินัยปฏิบัติ แต่ว่าจะได้ความสุขในข้อนี้ชัดเจนขึ้นมา ก็ในเมื่อได้พยายามที่จะมีขันติเป็นกำลังในการที่จะต้องห้ามใจ ไม่ปล่อยไปตามใจ เหมือนอย่างว่าถึงคราวที่จะต้องจับใจใส่ห้องขัง ก็ต้องจับใจใส่ห้องขังเอาไว้ จะเห็นว่าศีลเหมือนอย่างห้องขัง เห็นว่าสมาธิเหมือนอย่างห้องขัง เห็นปัญญาเหมือนอย่างห้องขังก็ได้ แต่เป็นห้องขังที่เป็นประโยชน์ และจะทำให้ได้ความสุข ทำให้หายโรคกิเลสในใจไปโดยลำดับ ดังนี้เป็นสังฆิการณะ การกระทำที่แท้จริง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติในใจของตัวเองที่บังเกิดขึ้น ให้เชื่อไว้ก่อนว่าเมื่อปฏิบัติ

แล้วต้องได้ผล เป็นความสงบและเป็นความสุขที่ใจนี้เองได้รับ ไม่ใช่ใครอื่น ส่วนความทุกข์มาก ๆ ที่มีอยู่ในที่แรกของการปฏิบัตินั้น เป็นความทุกข์ที่เกิดจากกิเลส เพราะปฏิบัติตามใจของกิเลสไม่ได้ กิเลสจึงได้ออกฤทธิ์ แผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ทำให้จิตใจนี้ตื่นรณกวัดแกว่งกระสับกระส่าย เพราะถูกกิเลสแผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ให้ทำความเข้าใจไว้ดังนี้ แล้วก็มีขันตอดทนเอาไว้ ไม่ยอมที่จะทำตามใจกิเลส ให้รู้ผลดังนี้ ว่าเป็นผลของกิเลส ว่าเป็นผลของการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติวินัย ให้มีความรู้จักไว้ดังนี้แล้ว ความรู้นี้เป็นตัวปัญญา ที่จะช่วยจิตใจให้เป็นสมาธิคือตั้งมั่นแน่วแน่ขึ้นในการปฏิบัติ จะทำให้ปฏิบัติในศีลได้ไม่ต้องละเมิดศีล อันนี้สำคัญมาก อันนับเป็นข้อที่ ๓ อันเป็นผลของข้อที่ ๔ คือภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ก็คือการปฏิบัตินั่นเอง การปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ หรือปฏิบัติในไตรสิกขา

ภavana

คำว่า **ภavana** นั้นหมายถึงปฏิบัติตนเอง ดังที่ได้อธิบายแล้วในธรรมคูนี่ว่ามีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน โดยตรงสำหรับในอริยสังขข้อที่ ๔ นี้ ก็คือการทำปฏิบัติทำมรรคมืองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น คือปฏิบัติทำ**สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบให้มีขึ้น คือให้รู้ทั่วถึงอริยสังขทั้ง ๔ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ทำสัมมาสัมกับปะ ความดำริชอบให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น คือ **เนกขัมมสัมกับปะ** ความดำริออกคือออกจากกาม **อพยบาทสัมกับปะ** ดำริไม่ประทุษร้าย **อวิหิงสาสัมกับปะ** ดำริไม่เบียดเบียน

ทำสัมมาวาจา ให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ทำสัมมากัมมันตะ การงานชอบให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น คือ เว้นจาก**ปาณาติบาต** การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงคือฆ่า เว้นจาก**อทินนาทาน** คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้โดยจิตเป็นขโมย เว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลายคือเว้นจาก**อพรหมจริยกิจ**

ทำสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบให้มีขึ้น คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ สำเร็จชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

ทำสัมมาวายามะ เลี้ยงชีวิตชอบให้มีขึ้น คือเพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เจริญยิ่งขึ้นจนถึงความบริบูรณ์

ทำสัมมาสติ สติคือระลึกได้ชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือตั้งสติตามดูกายหรือพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔

ทำสัมมาสมาธิ สมาธิความตั้งใจมั่นชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือทำสมาธิให้ได้ตั้งแต่ขั้น**อุปจารสมาธิ** สมาธิที่เฉียด ๆ จะตั้งมั่นแนบแน่น จนถึง**อัปปนาสมาธิ** เป็นสมาธิตั้งมั่นแนบแน่น นับเข้าเป็นฌาน ที่มีรูปเป็นอารมณ์ อันเรียกว่า**รูปฌาน**ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔

ทั้ง ๘ ข้อนี้ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สงเคราะห์เข้าเป็นปัญญาหรือปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์เข้าเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ มรรค ๘ จึงรวมเข้าเป็นไตรสิกขา คือ สมาธิ ปัญญา แต่ในมรรค ๘ นั้นเรียงปัญญาไว้เป็นที่ ๑ ศีลเป็นที่ ๒ สมาธิเป็นที่ ๓ ดังนี้ คือภาวนา การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และหากว่าจะแสดงอาศัย**พระสังฆคณ** ๔ ข้อข้างต้นก็ได้ คือ **สุปฏิปัตติ** ปฏิบัติดี **อุชุปฏิปัตติ** ปฏิบัติตรง **ญายปฏิปัตติ** ปฏิบัติเป็นธรรมหรือ

ถูกต้อง **สามิจปฏิบัติ** คือปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะ ปฏิบัติสมควร

ปฏิบัติดีนั้นคือดีกาย ดีวาจา ดีใจ หมายถึงปฏิบัติเป็น
 สุจริตกาย สุจิตตวาจา สุจิตใจ อีกอย่างหนึ่งปฏิบัติดีที่มีธัมมะ
 คือความถูกต้องเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในข้อขยายปฏิบัติ

อุชุปปฏิบัติ ปฏิบัติตรงนั้น ก็คือตรงต่อความสิ้นกิเลส
 และกองทุกข์ ดังจะยกเอาว่า ปฏิบัติเพื่อละโลภะหรือราคะ โทสะ
 โมหะ ตรงต่อการละดังกล่าวอันเรียกได้ว่า ตรงต่อมรรคผลนิพพาน
 อันเป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ คือว่ามุ่งตรงต่อความสิ้นกิเลส
 และกองทุกข์ทั้งปวง ซึ่งในการปฏิบัติดังกล่าว ก็ชื่อว่าเป็นการ
 ปฏิบัติดีด้วย เพราะการปฏิบัติที่เป็นการปฏิบัติดี ที่จะเป็นดีกาย
 ดีวาจา ดีใจเป็นต้นดังกล่าวนั้นจะต้องเป็นการปฏิบัติด้วยกุศลมูล
 คือความไม่โลภความไม่โกรธความไม่หลง หรือความไม่มีราคะ
 ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ไม่ปฏิบัติไปตามอำนาจอกุศลมูล คือโลภะ
 โทสะ โมหะ หรือ ราคะ โทสะ โมหะ เพราะฉะนั้น จะเป็น
 ปฏิบัติดีได้ดังนี้ ก็จะต้องมีการปฏิบัติตรง ตรงต่อกุศลมูล คือ
 อโรคะ อโทสะ อโมหะ หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

และในการปฏิบัติดีปฏิบัติตรงดังกล่าวนี้ จะต้อง
 มุ่งธัมมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็น
ฉายปฏิปโน ปฏิบัติเป็นธรรม เพราะว่าความเป็นใหญ่ที่
 เรียกว่า**อธิปไตย**นั้นมี ๓ คือ **โลกาธิปไตย** โลกเป็นใหญ่
อตตathiปไตย ตนเป็นใหญ่ **ธัมมาธิปไตย** ธัมมะเป็นใหญ่

ปฏิบัติที่มีโลกเป็นใหญ่นั้น คือการปฏิบัติตามโลกนิยม คือที่หมู่ชนนิยม สิ่งที่หมู่ชนเขานิยมว่าดี ก็เป็นที่ที่เป็นโลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่หรือโลกนิยม แต่ว่าสิ่งที่โลกนิยมนั้นความจริงไม่ดี ก็มีหรือไม่ดีก็มาก เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ดีจริง ไม่ดีแท้

ส่วนที่เป็นอัตตาธิปไตยมีตนเป็นใหญ่นั้นก็เหมือนกัน คือปฏิบัติตามที่ตนเองนิยม สิ่งที่ตนเองนิยมน่าดี เป็นสิ่งที่ดีจริง ก็มี ไม่ดีจริงก็มี เพราะฉะนั้นจึงยังไม่ดีแท้

รวมความว่า สิ่งที่มีโลกเป็นใหญ่คือตามโลกนิยม หรือมีตนเองเป็นใหญ่อันเรียกว่ามีตนเองนิยมนั้น เมื่อว่าถึงในชั้นสามัญชนหรือปฤชนทั่วไป ยังเป็น**ัตถาธิปไตย** คือมีัตถาเป็นใหญ่อยู่ด้วยกันอย่างที่ว่าพระพุทธรเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ โลกคือชนหมู่ใหญ่ก็ยังมีัตถา ความดิ้นรนทะยานอยาก ตนเองก็ยังมีัตถาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นทาสของัตถา ก็ยังว่าดีหรือไม่ดีไปตามัตถา ต่อเมื่อเป็นนายของัตถา ยังมีัตถาแต่ว่าเป็นนายของัตถา ไม่เป็นทาสของัตถา จึงจะอาจดีได้ ถูกต้องมากขึ้น และก็อาจใช้ัตถาไปในทางทำดี แต่ว่าถ้าให้ัตถาใช้แล้วคือเป็นทาสของัตถา ัตถาก็จะใช้ไปในทางชั่วแต่ว่าเข้าใจว่าดี เช่นว่าัตถาต้องการลาภ ต้องการยศต้องการสรรเสริญต้องการสุข อันเป็นโลกธรรม ส่วนที่นำใครปรารถนาพอใจ ัตถาก็จะใช้ให้แสวงหาลาภยศสรรเสริญสุข ที่ัตถาต้องการมาบำเรอตนหรือพวกของตน

และถ้าได้มากกว่าดี อย่างคนที่มีลาภมียศมีสรรเสริญมีสุข ความสบายในทางที่ไม่ชอบในทางที่ทุจริตต่าง ๆ แต่ทางโลกนิยมก็นับถือกันว่าดี ตนนิยมไปตามตัณหาก็มองว่าดี แต่ความจริงนั้นมันไม่ดี แต่ว่าจิตใจที่ยังมีตัณหา ยังมีนั่นก็คือความเพล็น ยังมีราคะคือความติดใจอยู่ได้ด้วยอำนาจของตัณหา ไปกับตัณหาก็นิยมว่าดี มุ่งให้ได้ก็แล้วกัน เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงโลกนิยมตนนิยมตามตัณหา จึงมักจะว่าถ้ามีวัสุจริตอยู่ก็ยิ่งกว่าเขา เอารวยไม่ได้ จะต้องทุจริตจึงจะเอารวยได้เอาดีได้ในทางโลก ทางด้านลาภทางด้านยศ ทางด้านสรรเสริญ ทางด้านสุขต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น ในทางโลกหรือทางตนเองที่รวมกันเข้าเป็นโลก จึงเป็นทาสของตัณหาอยู่ จึงยังมีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แย่งลาภแย่งยศแย่งสรรเสริญแย่งสุขกัน และก็ยังไม่เพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า **“แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี”** คือแม่น้ำนั้นไม่มีเต็มยังไหลไปเรื่อยหรือว่า **“ไฟไม่อิ่มด้วยเชื้อ”** เอาเชื้อใส่ไฟให้ไฟก็ยิ่งกองโต แล้วก็ไหม้เชื้อหมดไป หมดไป ให้เชื้อมากเท่าไร ไฟก็กองโตเท่านั้น ตัณหาก็คงเช่นเดียวกัน ไม่อิมด้วยเชื้อ คือไม่อิมด้วยลาภ ไม่อิมด้วยยศ ไม่อิมด้วยสรรเสริญ ไม่อิมด้วยสุข ยิ่งได้ก็ยิ่งอยากได้มาก จึงได้มีพระพุทธภาษิตเปรียบเทียบถึงว่า **“ภูเขาทองทั้งลูกก็ยังไม่พอแก่ตัณหา”** เพราะฉะนั้น การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน จึงยังมีอยู่ในโลก ยิ่งหมดไปจากโลกไม่ได้ในเมื่อโลกยังมีตัณหาอยู่

ก็คือหมู่ชนในโลกนี้แหละพร้อมทั้งตัวเองด้วย การเบียดเบียนกันทุกระดับ ตั้งแต่ระดับระหว่างบุคคล ระหว่างครอบครัว ระหว่างหมู่ชน จนถึงระหว่างโลก ดังที่เกิดสงครามในโลกมาก็ครั้งก็ครั้ง เฉพาะประเทศต่อประเทศหรือว่าทั้งโลก แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายรบกัน เหมือนดังสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงครามโลกครั้งที่ ๒ ในสมัยไม่นานมานี้ ก็เพราะตณหาของหมู่ชนในโลกพร้อมทั้งตนเองด้วย และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้ชาวโลกแม้ไม่ต้องการสงคราม ก็ต้องเข้าสงคราม เพื่อรุกรานผู้อื่นบ้าง เพื่อป้องกันตัวเองบ้าง การเบียดเบียนจึงไม่สิ้นไปจากโลก

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นตณหาธิปไตยกันอยู่ดังนี้ สิ่งในโลกนิยมหรือสิ่งที่ตนเองนิยมด้วยอำนาจตณหาจึงยังไม่ใช่ดีแท้ จะต้องเป็นธัมมาธิปไตยคือมีธัมมะเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็นธรรม คือมีธัมมะเป็นใหญ่ มีความถูกต้องเป็นใหญ่ โดยที่เมื่อเป็นการปฏิบัติลู่อำนาจของตณหา โดยมากก็ไม่เป็นธรรมในเมื่อเป็นทาสของตณหา แต่เมื่อเป็นนายของตณหา จึงจะอาจใช้ตณหาตัวเองเป็นเครื่องทำให้อยากทำดี และก็ทำดีที่ถูกต้อง แต่เมื่อเป็นทาสของตณหาแล้ว จะปฏิบัติเป็นธรรมไม่ได้ จะต้องเป็นการปฏิบัติผิดธรรม

เพราะฉะนั้น ที่จะดีเท่านั้นจะต้องเป็น **ฉายปฏิบัติโน** ปฏิบัติเป็นธรรม คำว่า **ฉายะ** นี้ตามธาตุของศัพท์แปลว่ารู้ คือตัวปัญญาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ คือจะต้องรู้จักจริง รู้จริงว่าเป็นตณหา

เป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่ใช่เป็นสุขสมุทัย เหตุให้เกิดสุข
ต้องเป็นการปฏิบัติเพื่อละตัณหา เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะมีการ
ปฏิบัติเป็นธรรมได้ สมกับคำว่ารู้ ที่เป็นอรรถอันสำคัญของคำว่า
ฉวยะ ที่แปลว่ารู้ โดยตรงก็คือว่า รู้ว่าเมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด
ขึ้น เมื่อจับเข้าหลักอริยสัจ ๔ ก็คือรู้ว่า เมื่อทุกข์สมุทัยคือตัณหาเกิด
ทุกข์ก็เกิด เมื่อมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เกิด
ความดับทุกข์คือดับตัณหาก็คือเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ความรู้อย่าง
กล่าวนี้จึงเป็นตัวฉวยะ ที่พึงบรรลุความรู้ดังกล่าวนี้ จึงจะมีการ
ปฏิบัติเป็นธรรมได้ และเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

มาถึงสังฆคุณข้อที่ ๔ คือ **สามิจปฏิบัติ** ปฏิบัติชอบยิ่ง
สมควร เหมาะ คำว่า **สามิจ** นี้แปลกันว่า ชอบยิ่งหรือชอบสมควร
เหมาะ พิจารณาดูความหมายของข้อนี้ ก็มีคำสำคัญในทางที่
เป็นไปตามคำแปลนั้น คือว่าชอบยิ่ง สมควร เหมาะ เมื่อมี
ความหมายประกอบกันเข้าอีกกับ ๓ ข้อข้างต้น ก็กล่าวได้ว่าใน
การปฏิบัตินั้นจะต้องดี ตรง เป็นธรรมและสมควรหรือชอบ
เหมาะด้วย

อันข้อนี้หากจะดูความแตกต่างกัน ก็อาจจะพิจารณา
เห็นได้ในตัวอย่างบางอย่าง คือว่าในการปฏิบัติที่จะให้บังเกิด
ผลนั้น จะต้องมีความเหมาะ ชอบ หรือสมควรอีกด้วย จึงจะ
ให้ผลได้ อาจยกตัวอย่างเรื่องพระอานนท์ เมื่อท่านกำลัง
เร่งปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็นพระ

อรหันต์ ที่มีแสดงไว้ในตำนานว่า

ท่านพระอานนทะนั้นนั้นเป็นพุทธอุปัฏฐากประจำของ
 พระพุทธเจ้า ได้เป็นผู้ทรงจำพระพุทธรูปร่างหน้าไว้ได้มาก หรือจะ
 เรียกว่าทั้งหมดก็น่าจะได้ และท่านก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน
 บุคคลซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้า
 ปรีณิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระเจ้าปรารภชักชวนสงฆ์ทำ
 สังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ก็กำหนดจำนวนไว้ว่า ๕๐๐ รูป
 และกำหนดคุณสมบัติไว้ว่า เป็นพระอรหันต์ซึ่งนาสพผู้มีอาสวะ
 ลื่นแล้ว ซึ่งแตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ ได้อภิญญา ๖ แต่
 ว่าพระอานนทะนั้นท่านยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ท่านทรงจำ
 พระธรรมวินัยไว้ได้มาก เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ที่ได้รับเลือก จึง
 ได้ขอให้เลือกพระอานนทขึ้นอีกรูปหนึ่งเป็นที่ครบ ๕๐๐ เพราะ
 ถ้าหากว่าจะขาดพระอานนทเสีย ก็ยากที่จะทำสังคายนา
 พระธรรมวินัยได้ พระมหากัสสปก็ได้กำชับท่านว่าให้ตั้งอยู่ใน
 ความไม่ประมาท พระอานนทจึงได้ตั้งทำความเพียรอย่างมาก
 ด้วยต้องการที่จะให้บรรลุพระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผล
 เป็นพระอรหันต์ก่อนสังคายนา แต่ท่านก็ยังไม่บรรลุ จนถึง
 คืบวันสุดท้ายก่อนที่จะถึงวันสังคายนา ท่านก็เร่งความเพียร
 อย่างเต็มที่ แต่ท่านก็ยังไม่บรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผลอยู่นั่นเอง
 จนถึงท่านคิดว่าจะพักสักหน่อยหนึ่ง จึงได้เอนกายลงจะนอนพัก
 ก็สำเร็จพระอรหัตตมรรคพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ขึ้น

พร้อมทั้งอภิญญาและปฏิสัมภทาในระหว่าง ๔ อิริยาบถ คือ ไม่ใช่นอน ไม่ใช่นั่ง ไม่ใช่เดิน ไม่ใช่ยืน เพราะเอนกายลงจะนอนแต่ยังไม่ทันนอนก็สำเร็จขึ้นมาทันที

พระอาจารย์ได้แสดงอธิบายว่า ท่านปฏิบัติมรรคมงคล ๘ มาพร้อมแล้ว หรือจะกล่าวว่ ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรมถูกต้องมาแล้ว แต่ยังขาดความชอบยิ่ง ความสมควรหรือความเหมาะสมอยู่อีกประการหนึ่ง คือว่าตัวตัณหา ความอยากที่จะบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์นั่นเอง ซึ่งมีอยู่อย่างแรงกล้า ตัณหาตัวเองจึงได้มากั้นเอาไว้ไม่ให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ครั้นท่านคิดว่าจะพักละ ก็แปลว่าปล่อยตัณหา ในขณะที่ท่านเอนกายลงนั้นท่านปล่อยตัณหาคือความอยากอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุ พอท่านปล่อยตัณหาก็บรรลุทันที เพราะว่าท่านพร้อมแล้ว ตัณหาตัวเองยังกั้นเอาไว้ ครั้นปล่อยตัณหาจึงบรรลุทันที อันนี้แหละแสดงถึงว่า ต้องมีสามมีจิปฏิบัติ ปฏิบัติชอบยิ่ง คือเหมาะหรือสมควรประกอบอีกด้วยจึงจะให้บังเกิดผลอย่างสมบูรณ์

คำว่า **สามมีจิ** นี้เป็นคำที่มีใช้ในวินัยด้วย และเป็นคำที่มีใช้ในการแสดงกิริยาอาการด้วย ที่มีใช้ในวินัยนั้น คือที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้กระทำกิจบางอย่างซึ่งเรียกว่า เป็น **สามมีจิ** หรือ**สามมีจิกรรม** ที่แปลว่ากรรมที่ชอบยิ่ง หรือกิจที่ชอบยิ่ง เช่น ในสิกขาบทที่ ๒ แห่งรัตนวรรคในกัณฑ์ปาจิตตีย์ มีบัญญัติไว้ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดเก็บเอากัฏฐิ ให้เก็บเอากัฏฐิ ซึ่งรัตนะ

กิติ ซึ่งของสมมติว่ารัตนกิติ เว้นไว้แต่ในวัดที่อยู่กิติ ในที่อยู่พักกิติ เป็นปาจิตตีย์ และภิกษุเก็บเอากิติ ให้เก็บเอากิติ ซึ่งรัตนกิติ ซึ่งของสมมติว่ารัตนกิติ ในวัดที่อยู่กิติ ในที่อยู่พักกิติ ฟังเก็บไว้ด้วยหมายว่า ของผู้ใดผู้นั้นจะได้เอาไป นี่เป็นสามิจกรรมในเรื่องนั้น คือเป็นกิจที่ชอบยิ่ง” และพระอาจารย์ได้แสดงว่า ถ้าไม่ปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ก็ต่ออาบัติทุกกฎ กับในการแสดงกิริยานั้น ดังที่แสดงถึงกิริยาที่เรียกว่าเป็นความเคารพ เช่นว่า ไหว้ อภิวัต กราบไหว้ ยืนรับ และ**สามิจกรรม** กรรมที่ชอบยิ่ง เป็นต้นว่าเมื่อนำศพผ่านมา หากว่ากำลังเดินอยู่ในทาง ก็ให้หยุดเดิน และหันหน้าไปทางศพอุทิศส่วนกุศลให้ ดังนี้เป็นกรรมที่ชอบยิ่ง เรียกว่าเป็น**สามิจกรรม**อย่างหนึ่ง อันเรียกว่าเป็นความเคารพอย่างหนึ่ง คือเป็นการกระทำที่เหมาะสมที่สมควรที่ชอบในเรื่องนั้น ๆ จึงเป็นคำที่มีความกว้าง และแม้ในการปฏิบัติธรรมก็ต้องมีประกอบอยู่ด้วย ก็เป็นอันว่าการปฏิบัตินั้นจะต้องมีทั้งหมด คือทั้ง ๔ นี้ประกอบกัน จึงจะสมบูรณ์ จึงจะให้ผลตามที่มุ่งหวัง คือปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งหรือสมควรหรือว่าเหมาะ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายในชื่อว่า**ปฏิบัติ** หรือปฏิบัติ ซึ่งสืบต่อมาจากปริยัติ ปริยัติก็เป็นปริยัติศาสนา ปฏิบัติก็เป็นปฏิบัติศาสนา จึงเป็นอันว่า **ศาสนานี้**จึงมีความหมายถึง**ปริยัติศาสนา**อย่างหนึ่ง **ปฏิบัติศาสนา**อย่างหนึ่ง และ**ปฏิเวธศาสนา**

ที่จะแสดงต่อไปอีกอย่างหนึ่ง

คำว่าศาสนานั้นที่แปลกันว่าคำสั่งสอน ฟังดูก็เป็นแคंपริยัติ แต่อันที่จริงนั้นแปลว่าคำสั่งสอนก็ได้ การสั่งให้ปฏิบัติให้กระทำ หรือการปฏิบัติก็ได้ และการปฏิบัตินั้นก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอน คำสั่งสอนนั้นก็เพื่อให้ปฏิบัติ ทั้งปริยัติและทั้งปฏิบัติจึงต้องคู่กันจะขาดกันเสียไม่ได้ ถ้าไม่มีปริยัติก็ปฏิบัติไม่ถูกต้องต้องรู้ปริยัติก่อนแล้วจึงจะปฏิบัติได้และถ้ารู้ปริยัติแล้วไม่ปฏิบัติเพียงแต่ปริยัติอย่างเดียวก็ไม่ได้ให้บังเกิดผล ไม่ทำให้มีให้เป็นอะไรขึ้นมา ไม่มีไม่เป็นธัมมะทุกข้อแต่เมื่อมีปฏิบัติแล้ว ก็จะมีให้เป็นธัมมะได้ทุกข้อ ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ดังที่กล่าวแล้วหรือกล่าวเมื่อยกเอามรรคมีองค์ ๘ ก็กล่าวได้ว่า เมื่อมีปฏิบัติจึงจะให้เป็นสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติคือระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือสมาธิตั้งใจมั่นชอบ ย่อเข้าก็เป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อปฏิบัติจึงจะเป็นศีลขึ้นมา เป็นสมาธิขึ้นมา เป็นปัญญาขึ้นมา ก็มีขึ้นเป็นขึ้นที่กาย วาจาใจนี้เอง มีเป็นไตรสิกขาขึ้น มีเป็นมรรคมีองค์ ๘ ขึ้น เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้น หรือเป็นสัมมาทิฐิขึ้นเป็นต้น เพราะฉะนั้น ปริยัติปฏิบัติทั้งคู่นี้จึงต้องคู่กัน และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้บังเกิดผล ซึ่งจะกล่าวถึงในข้อปฏิเวธต่อไป

ปฏิเวธ

คำว่า **ปฏิเวธ** แปลกันมาว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด แต่ตามศัพท์ของปฏิเวธนั้นแปลว่าเจาะแทง และมักแสดงเป็นทางปัญญา จึงมีการเติมคำว่ารู้แจ้งเข้าข้างหน้า และเจาะแทงนั้นก็แปลว่าแทงตลอด รู้แจ้งแทงตลอด ตามความมุ่งหมายนั้นก็มุ่งหมายว่าเจาะแทงกิเลสคือละกิเลส และการละกิเลสนั้นก็ถ้าเป็นอวิชชาคือความไม่รู้ ซึ่งเป็นเครื่องปกปิดลัจจะคือความจริงไม่ให้รู้ถึงความจริง จึงจะต้องเจาะแทงอวิชชาที่ปกปิดไว้ ให้ทะลุอวิชชาเข้าไปได้แล้ว จึงจะเห็นลัจจะคือความจริงที่อวิชชาปกปิดไว้ และเครื่องเจาะแทงนั้นที่เป็นข้อสำคัญก็คือปัญญา แต่ว่าตามความหมายนั้น ที่คลุมหมดก็ต้องหมายถึงทั้งศีลทั้งสมาธิรวมอยู่ด้วย จึงกล่าวทั้งหมดได้ว่าเครื่องมือเจาะนั้นก็คือปฏิบัตินั่นเอง ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา เมื่อปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาขึ้นมา มีหรือเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา ศีลสมาธิปัญญานี้ก็เจาะแทงกิเลสหรือละกิเลสหรือยกอวิชชาขึ้นมาก็เจาะแทงอวิชชาลงไป ทำให้เห็นลัจจะคือความจริง เพราะฉะนั้น ในการให้คำแปลคำว่าปฏิเวธนี้ เพื่อให้รวบรัด จึงได้ยกเอาปัญญาขึ้นมาเพียงข้อเดียว และเพื่อให้สัมพันธ์กันจึงแปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งก็มีความหมายที่ดี แทงตลอดก็คือว่าทะลุตลอด เมื่อมีความหมายว่าละก็จะได้หมด

เมื่อมีความหมายถึงอวิชา ก็เจาะแทงอวิชาได้ทะลุตลอด จึงจะเห็นลัจจะคือความจริงที่เรียกว่า**ลัจจธรรม** อาการดังที่กล่าวมานี้คือปฏิเวธ เป็นผลของการปฏิบัติ

กล่าวได้ว่าปฏิบัติมีขึ้นเมื่อใด การเจาะแทงกิเลสหรือการละกิเลสก็มีขึ้นเมื่อนั้น แต่ว่าเมื่อยังละหรือเจาะแทงกิเลสได้น้อย การละหรือการเจาะแทงนั้นก็ไม่ปรากฏให้ชัด เหมือนอย่างคนที่มิโรคและหมอให้กินยาหรือทายาแก้โรค เมื่อใช้ยาที่แรก อาการที่หายของโรคก็ยังไม่ปรากฏ จะปรากฏเมื่อหายมากขึ้น แต่อันที่จริงนั้นการหายโรคไม่ได้หายขึ้นทันที แต่ค่อย ๆ หาย เมื่อใช้ยาหลายครั้งก็ค่อย ๆ หายขึ้น ทีแรกผู้ที่เป็นโรคเองก็ยังไม่ปรากฏ แต่เมื่ออาการของโรคนั้นบรรเทาขึ้นมากพอสมควร จึงจะค่อยรู้สึก แล้วก็กล่าวว่าถูกยาแล้ว โรคเป็นอันมากนั้นต้องใช้ยากันหลายหลายวัน แต่บางอย่างถ้าโรคน้อยเมื่อยาดีก็ครั้งเดียวคือใช้ยาครั้งเดียวก็หายได้ อย่างเริ่มจะเป็นหวัด รู้สึกว่าจะเป็นหวัด ก็ใช้ยาแก้หวัดหนึ่งเดียวก็หายได้ แต่แม้ว่าจะหายนานวันก็ตาม อาการที่หายที่บรรเทาผ่อนคลายนั้นก็มีเรื่อย ๆ ไป ทีละน้อย ทีละน้อย จนถึงหาย แต่ว่าอาการหายนั้นก็เริ่มมีตั้งแต่การใช้ยาครั้งแรกแล้ว แม้ว่าบุคคลผู้เป็นโรคจะไม่รู้ก็ตาม

ความเติบโตขึ้นของสิ่งทั้งหลายก็มีอยู่ดังนี้ อาการหายโรคก็เป็นอาการเติบโตอย่างหนึ่งของอาการที่หาย ก็ค่อย ๆ มี ต้นไม้มีผล ผลของต้นไม้นั้นก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา จนถึงโตเต็มที่

แม้ว่าร่างกายของบุคคลที่เกิดมา ก็เติบโตขึ้นมา ตั้งแต่จุดเริ่มต้นในครรภ์ของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่โตขึ้นมาทันที จนถึงเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา ต้องใช้เวลาเป็นนานปี ไม่ใช่โตทันที แต่ว่าโตขึ้นมาโดยลำดับตั้งแต่เล็กจนถึงโตเต็มที่ ความเติบโตของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งก็เป็นดังนี้ อากาโรของโรคก็เหมือนกัน ก็มักจะเป็นตั้งแต่เล็กน้อยแล้วก็มากขึ้น อากาโรหายก็เหมือนกันหายตั้งแต่เล็กน้อยจนถึงหายมาก ซึ่งเป็นความเติบโตของการหาย

ผลของการปฏิบัตินี้ได้แสดงไว้แล้วในกิจของอริยสังข์ข้อที่ ๓ คือ**ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ ซึ่งมีกิจที่พึงปฏิบัติต่อข้อนี้ก็คือว่า **สังจิกโรณะ** การกระทำให้แจ้ง เมื่อมีมรรคคือการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ขึ้นเมื่อใด ความดับทุกข์ก็มีขึ้นเมื่อนั้นทันที แต่ว่ามีทีละน้อย จึงตรัสสอนให้ทำสังจิกโรณะคือการกระทำให้แจ้ง เพื่อจะได้ทราบว่าการปฏิบัติมีผล ทำให้เห็นผลของการปฏิบัติจะไม่เข้าใจผิดในผลของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น แม้ในข้อปฏิเวธนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นผลของการปฏิบัติซึ่งจะต้องใช้สังจิกโรณะ คือการกระทำให้แจ้ง ซึ่งว่าถึงเป็นกิจที่ต้องกระทำให้แจ้ง ก็เป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวแก่ทำให้รู้จักผลของการปฏิบัติ

และเมื่อปฏิเวธแปลว่าเจาะแทง อากาโรที่เรียกว่าเจาะแทงนี้จึงมีใช้ตั้งแต่ขั้นปริยัติดังที่ได้แสดงแล้ว ว่าที่เรียกว่า

ปรีชาญาณก็คือการเรียนรู้ ที่จะต้องมีการฟัง มีการอ่าน มีการทรงจำ มีการเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา มีการขบเจาะด้วยทิวฐิติคือความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

อันคำว่า ขบเจาะด้วยความเห็นนี้ คัมภีร์ว่า **ทิวฐิตฺตฺวิเวคะ** หรือ **ทิวฐิตฺตฺวิเวค** ขบเจาะด้วยทิวฐิติคือความเห็น คือว่าปฏิบัติ คำเดียวกันนี้แหละ แต่ว่าในที่นี้แปลว่าขบเจาะ เพื่อให้เหมาะแก่ความหมายที่ใช้ในส่วนที่เกี่ยวกับปรีชาญาณ จะแปลว่าเจาะแทงก็ได้ เจาะแทงด้วยความเห็น ก็คือว่าเจาะแทงอรรถะคือเนื้อความของข้อธรรมที่ฟัง หรือที่อ่าน หรือที่เพ่งพินิจให้เข้าใจ ด้วยวิธีที่เรียกอีกคำหนึ่งว่า **โยนิโสมนสิการ** การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย

คำว่า **โยนิโส** นี้แปลว่า โดยกำเนิด ตามคัมภีร์ การทำไว้ในใจโดยกำเนิด คือว่าพิจารณาจับเข้าไปจนถึงเหตุเกิด หรือความเกิดขึ้น หรือเหตุเกิดขึ้นหรือทางเกิดขึ้นหรือกำเนิดกำเนิดของข้อธรรมนั้น ๆ พร้อมทั้งผลคือรู้เหตุรู้ผล โยนิโสมนสิการนี้เป็นเครื่องมือในการขบเจาะ ต้องใช้ทิวฐิติคือความเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้อง อันเป็นตัวปัญญาในการขบเจาะอีกเหมือนกัน หรือในการเจาะแทงอีกเหมือนกัน

เมื่อมีทิวฐิตฺตฺวิเวคดังนี้ จึงจะมีความเข้าใจในธัมมะอันเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นสุดยอดของปรีชาญาณ เบื้องต้นของปรีชาญาณก็คือฟังด้วยหูหรืออ่านด้วยตา หรือจะเรียกรวม ๆ ทั้งหมดว่า สังเกตจากกำหนดสำเนียงจากอายตนะทั้ง ๕ คือ

ตาบ้างหูบ้างจมูกบ้างลิ้นบ้างกายบ้าง ทางรูปที่ตาเห็น ทางเสียงที่หูได้ยิน ทางกลิ่นที่จมูกได้ ทางรส ที่ลิ้นได้ทราบ ทางกายคือสัมผัสที่กายได้ถูกต้อง ทั้ง ๕ ทางรวมเรียกในคำว่าฟังหรือว่าอ่าน แล้วมาถึงเพ่งด้วยใจ **มนฐานเพกชิตา** ความเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ก็มาถึงข้อที่ ๖ आयตนะข้อที่ ๖ **มโน** คือใจ เพ่งด้วยใจ แล้วจึงมาถึงข้อสุดท้ายซึ่งเป็นยอดของปริยัติก็คือ **ทิกฺขุปฏิเวธ** ขบเจาะหรือว่าเจาะแทงด้วยทิกฺขุปฏิเวธคือความเห็นอันหมายถึงความเห็นชอบโดยโนหิโสมนสิการ เป็นความเข้าใจอันถูกต้อง แปลว่ายอดของปริยัติก็ต้องมีปฏิเวธ

มาถึงปฏิบัติ ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ซึ่งรวมเอาปฏิบัติของกิจในอริยสัจ ๔ เข้ามาเป็นฐานใหญ่ ก็อาจจะกล่าวได้ว่ายอดของปฏิบัตินั้นก็ต้องมีปฏิเวธอีกเหมือนกัน คือว่าต้องเจาะแทงลงไปให้ถึงศีลถึงสมาธิถึงปัญญา เพราะว่าจะต้องต่อสู้กับกิเลส ปฏิบัตินั้นต้องต่อสู้กับกิเลส เหมือนอย่างเข้าสนามรบกับกิเลส คือต้องต่อสู้กับกิเลสกองตัณหา หรือว่ากองโลภะโทสะโมหะหรือราคะโทสะโมหะ รวมความว่าต้องต่อสู้กับกิเลส กิเลสนี้เป็นเครื่องป้องกันไว้ไม่ให้ปฏิบัติเป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมาจะยกเอาข้อไหนก็ได้ทั้งนั้น จะยกเอามรรคมีองค์ ๘ ก็ได้ แต่ว่าสั้น ๆ จะยกเอาข้อศีลสมาธิปัญญา ซึ่งย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ จะเป็นศีลขึ้นมาได้ก็ต้องต่อสู้กับกิเลสที่เป็นตัวตัณหาหรือเป็นโลภะหรือราคะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ ซึ่งชักนำให้ไม่

ปฏิบัติในศีล ดังที่ปรากฏเป็นเจตนา ความจงใจที่จะละเมิดศีล
 ข้อนั้นข้อนี้ และในการปฏิบัติสมาธิ ก็มีนิรฆณเข้ามาขัดขวางไม่
 ให้จิตเป็นสมาธิได้ นิรฆณจะจูงจิตออกไปจากสมาธิ ดึงจิตออกไป
 ไปจากสมาธิ จะปฏิบัติทางปัญญา ก็โมหะ ความหลง อวิชชา
 คือความไม่รู้ ที่ทำให้ยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข
 ว่าเป็นอัตตาตัวตน ครั้นเมื่อมาปฏิบัติทางปัญญา พิจารณาให้
 เห็นว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน ความเห็นยึดถือ
 เหล่านี้ก็จะขัดขวาง ไม่ยอมให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น
 ศีลจึงไม่เกิดหรือเกิดก็ไม่บริสุทธิ์ สมาธิจึงไม่เกิดหรือเกิดก็เป็น
 สมาธิชั่วคราว หรืออย่างมากก็เป็นอุปจาร ไม่อาจถึงอัปปนา
 คือแนบแน่นได้ ปัญญาก็ไม่เกิด เพราะมีความเห็นขัดแย้งว่า
 สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาตัวตน เป็นสุขและเที่ยง ปัญญาจึงไม่
 เป็นปัญญา เป็นอันว่ากิเลสคอยขัดขวางไม่ให้เป็นศีลที่บริสุทธิ์
 ไม่ให้เป็นสมาธิจนถึงอัปปนาคือแนบแน่น ไม่ให้ได้เป็นปัญญาที่
 บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าเป็นเป็นวิปัสสนาปัญญา จึงต้องเจาะแทง เป็น
 อังว่าต้องต่อสู้กับกิเลส ต้องละกิเลสทำลายกิเลสลงไป นี่คือ
 การเจาะแทง การละ การทำลาย จึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็น
 ปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ยอดของปัญญาก็ต้องมีปฏิเวธ
 ยอดของปฏิบัติก็ต้องมีปฏิเวธ คือเป็นปฏิเวธขั้นปฏิบัติ

เป็นอันว่าปฏิเวธนั้นจะต้องมีตั้งแต่ขั้นปริยัติ ปริยัติ
 ก็ต้องเป็นปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ และมาถึง

ข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นปฏิเวธเอง คือหมายความว่า เป็นส่วนผลของปฏิบัติ ก็ต้องมีปฏิเวธมาโดยลำดับ จึงจะรู้ผลของการปฏิบัติมาโดยลำดับได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๓ นั้น เพราะฉะนั้น ปฏิเวธอันเป็นข้อที่ ๓ นี้จึงเป็นข้อที่สำคัญ เมื่อปฏิบัติเมื่อใดก็ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติเมื่อนั้น ก็ต้องมีปฏิเวธตั้งแต่ขั้นที่เป็นสังฆิกรณะ คืออาการกระทำให้แจ้ง ให้แจ้ง ผลของการปฏิบัติซึ่งเป็นตัวปฏิเวธ ต้องรู้จักตั้งแต่ขั้นปฏิเวธของปริยัติ ขั้นปฏิเวธของปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธของปฏิเวธนี้เอง โดยจะต้องเจาะแทงกิเลส เจาะแทงโมหะอวิชชา หรือว่าแทงตลอดโมหะอวิชชา จึงจะได้ตัวความรู้แจ้ง เพราะเหตุว่ายังเจาะแทงกิเลสไม่ได้ จะเป็นปริยัติก็ยังไม่สมบูรณ์ จะเป็นปฏิบัติก็ยังไม่สมบูรณ์ และจะเป็นตัวปฏิเวธเองก็ไม่ได้สมบูรณ์ เพราะยังเจาะแทงเครื่องปิดบังไม่ได้ คือกิเลสนั่นเองซึ่งปิดบัง สัจจะคือความจริง ยังทะลุไปยังสัจจะคือความจริงไม่ได้ จึงต้องเจาะแทง แต่เครื่องเจาะแทงนั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล ก็ปฏิบัติ นั้นแหละซึ่งสืบเนื่องมาจากปริยัติ เป็นเครื่องเจาะแทง คือเมื่อเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมาทีหนึ่ง ก็มาเป็นปฏิเวธคือว่า เจาะแทง ล่าลาย ละกิเลสได้ที่หนึ่งไปโดยลำดับ และเมื่อกิเลสเบาเข้าเมื่อกิเลสน้อยเข้า สัจจะคือความจริงก็ปรากฏชัดขึ้น ตั้งต้นแต่สัจจะคือความจริงในชั้นกรรม ดังที่มีแสดงถึงสัจจะคือความจริงในชั้นกรรมไว้ว่า **กฺลฺยาณการี กฺลฺยาณํ** ทำดี

ได้ดี **ปาปการี** **ปาปกั** ทำชั่วได้ชั่ว หรือลัจจะในชั้นกรรมที่ พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า **กมุสสุโกมุหิ** เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน **กมุทายาโท** เป็นทายาทรับผล ของกรรม **กมุโยนิ** มีกรรมเป็นกำเนิด **กมุพนุรุ** มีกรรม เป็นเผ่าพันธุ์ **กมุปปฏิสรโณ** มีกรรมเป็นที่อาศัย **ยัม กมุมนั กริสสามิ** จักทำกรรมอันใดไว้ **กฤษยาณัม** ว่า **ปาปกั** ว่า ดีหรือชั่ว **ตสฺส ทายาโท ภวิสสามิ** จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

แม้สัตว์ทั้งหลายก็เป็นเช่นเดียวกัน คือกรรมเป็นของ ๆ ตนเป็นต้น นี่เป็นลัจจะในชั้นกรรม ลัจจะในชั้นกรรมนี้จะถูก โมหะคือความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ พร้อมทั้งกิเลสกองโลก กองโกรธ กองหลง หรือว่ากองราคะโทสะโมหะปกปิดเอาไว้ ทำให้จิตนี้ไม่สามารถที่จะชำแรกไปรู้ได้ แม้แต่หรือแม้ว่าจะได้ ฟังมาร้อยครั้งพันครั้ง ได้สวดเป็นร้อยครั้งพันครั้ง แต่ก็ไม่ได้ ปัญญาคือความรู้ของตน รู้เจาะแทงเข้าไปถึงลัจจะที่เป็นตัว ความจริง และเมื่อยังมีกิเลสเหล่านี้ปกคลุมอยู่ จึงมี**อคติ** คือ ความลำเอียง ดังที่แสดงไว้ในเรื่องอคติ ๔ **ฉันทาคติ** ลำเอียง ไปด้วยฉันทะคือความชอบพอใจ **โทสาคติ** ลำเอียงไปด้วยโทสะ ความชังเกลียดโกรธ **โมหาคติ** ลำเอียงด้วยความหลง **ภยาคติ** ลำเอียงด้วยความกลัว จึงไม่มีการลงสันนิษฐานใจของตนเอง คือตกลงใจของตนเอง วินิจฉัยใจของตนเองลงไปจริง ๆ ว่าจริง ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ต่อเมื่อได้มีปฏิเวธใน

ปริยัติ คือเข้าใจในปริยัติ ปฏิเวธในปฏิบัติ คือปฏิบัติเป็นศีล เป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา มาเป็นตัวปฏิเวธคือว่าเจาะแทง อวิชชาโมหะเหล่านี้ที่หุ้มห่อจิตอยู่ ก็ไม่ต้องหมด เจาะแทงลงไป บางส่วนแต่ให้ลึกลง จนถึงสัจจะคือความจริงอันนี้ สัจจะ คือความจริงอันนี้ก็จะไหลออกมาว่าเป็นจริงเป็นจริงตามที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้ เป็นการสันนิษฐานคือตกลงใจ เป็นวินิจจัยคือการตัดสินใจของตนเอง เป็นศรัทธาคือความเชื่อ ตั้งมั่นของตนเองเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงของตนเองขึ้นได้ทันที ว่าเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าจะหมด อคติที่ทำให้ลำเอียง ถ้าเปรียบเหมือนผู้พิพากษา ตัวเองก็เป็น ผู้พิพากษาที่ตัดสินอย่างยุติธรรม ปราศจากอคติคือความลำเอียง ใด ๆ ทั้งสิ้น และแม้ในข้ออริยสัจก็เช่นเดียวกัน

หลักศาสนา

ราคา 25.00

บาท

ISBN 974-580-870-9

9 789745 808706